

NYELVÉSZETI FÜZETEK

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND

39.

A REGÖS ÉNEK

ÍRTA

VIKÁR BÉLA

BŐVÍTETT KÜLÖNNYOMAT A MAGYAR NYELVŐRBŐL

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1907

I.

Három esztendeje, hogy megjelent a Kisfaludy-Társaság Népköltési Gyűjteményében mint e vállalat IV. és V. kötete Sebestyén Gyula dr. hatalmas munkája a Regös énekekről és a Regösökről. Az utóbbiban lelkiismeretes gondnal és kimerítő teljességgel összefoglalja mindazon előzményeket, melyeket az irodalom nyújt és kiegészíti a történetírás, néprajz és nyelvészet fonalán saját vizsgálódásának eredményeivel.

Az eredmények gazdagok és meglepők. Véleményem szerint ugyan a tudós szerzőt történetírói képzelete olykor nagyon is messze elragadja; felszárnyal vele a csillagos égig és el a messze keletre, midőn az érdekes tárgynak kapcsolatait a régi Babilonnak az égre írt költészetével s a keleti népek ős hagyományaival törekszik megállapítani. Jobb szerettem volna, ha e helyett inkább itthon marad elejétől végig s a velünk közvetlenül szomszédos népeknél keresi meg azon szálakat, melyekkel rokon hagyományuk a mienkhez s a mienk az övékhez fűződik, annál inkább, mert erre különben is többször és helyesen rámutat. Azon a nyomon haladva, melyet így megtalált, eredményei lényegesen módosultak volna, s a távol kódébe vesző puhatolódzások helyett bizonyára bőven kártalanítva érezné magát olyan biztos tények kiderítésével, melyek a vizsgált néphagyomány kellő megértéséhez sokkal közelebb visznek.

De nem kifogásképp hozom ezt föl. Sebestyénnek módjában van, s kívánom, hogy kedve is legyen hozzá, pótolni azt, ami e részben még hiányzik. Senki sem hivatottabb erre őnála, s ha ily irányú kutatásai megdöntik is egy-egy részletre nézve előbbi álláspontját: ez mit sem fog levonni munkája érdeméből.

Nem von le az a hézag sem, amelyet érintettem. Mert a nélkül a lelkesedés nélkül, amely őt fölöslegesen oly messze

vezette a kiindulóponttól, maga ez a kiindulópont sem lett volna lehetséges.

Hiszen a regélés hagyománya, úgy véltük, le volt nálunk tárgyalva, és eszébe sem jutott senkinek, hogy itt még van valami keresni való. Mióta Plánder a Tudományos Gyűjteményben (1838: VI), Torkos Sándor a Magyar Nyelvészetben (1860: V) és Kriza a Vadrózsákban (121—2. l.) közzétették akkoriban nagy figyelmet keltő följegyzéseiket, a legújabb ideig senki sem lett újra figyelmes a székelys és a dunántúli magyar népköltés köréből kimutatott regölő szokásnak ezen emlékeire; pedig az a körülmény, hogy az egymástól évszázak óta különváltan élő székelység meg a dunántúli magyar nép közt ilyen hagyománybeli egyezés fennáll, ennek nagy régiségét magában véve is hangosan hirdette, és méltán lehetett volna várni, hogy az érdekes tárgy új meg új kutatókat vonz magához, annál is inkább, mert hiszen a vita sem Hunfalvy idejében, az első közlések alkalmával, sem később, Kriza közlése után, eldöntöttek nem volt tekinthető.

De ki hitte volna, hogy a hagyomány még egyáltalán megvan, hogy érdemes visszamenni az eredeti forráshoz, melyből az előbbi közlések merítettek, hogy az újabb gyűjtés valami újat fogna felszínre hozni, ami talán világot vethet az ősi hagyomány mivoltára!

Már pedig a hagyomány még élt. Ennek világos bizonyosságával az Ethnographia és a Nyelvőr újabb közlései szolgáltak. Ez a kevés nyom, mely alig tűnt föl mások előtt, elég volt Sebestyén Gyulának, hogy éber figyelmét erre az elintézettnak vélt ügyre fordítsa. Éveket szentelt a hagyomány még élő emlékeinek kifürkészésére, s csaknem mindenüvé, ahonnan híret vette, hogy a regélés még dívik, maga ment el, hogy a veszendő régiség utolsó maradványait összegyűjtse és megmentse. A kellő időben és a kellő készüllettel ment. S innen van az, hogy a siker talán még az ő várakozását is fölülmúlta. Az országnak 168 községében majdnem ugyanannyi változatot talált, melyek közül ötvenkettőt, mint szerinte legjellemzőbbet, ú. n. típusokat művében közre is adott a nevezetesebb dallamokkal együtt. Kár, hogy nem valamennyit tette közzé, vagy legalább a kéziratokat nem helyezte el olyképen, hogy további tanulmányra hozzáférhetőek legyenek; most nagyobb részük ismeretét a közölt változatokhoz tartozó jegyzetekből kell kihámozni: ez pedig oly munka, mely a tollfosztással vetekedik fárasztó és unalmas voltában.

Egy különleges népköltési hagyománynak ily kataszterszerű pontos gyűjtése, aminőre eddig nem volt példa nálunk, már magában véve roppant nagy szolgálat irodalmunk ügyének. Csak növeli a szerző érdemét, hogy a gyűjtött anyagon uralkodni is tudott. Bőséges nyelvi és tárgyi magyarázatai mély bepillantást nyitnak a hagyomány történeti háttérébe, s a követett módszer mellett elérhető legteljesebb világításba helyezik mostani állapotát.

A rendkívül becses magyarázatok azonban, bármily sokoldalúak is, korántsem merítik ki a tárgyat tökéletesen. Nem egy szempontból nagyon is kiegészítésre szorulnak. Ez a tapasztalat vitt engem arra, hogy S. után is önálló kutatás alá vegyem e legrégibb néphagyományunk ügyét, mellyel különben foglalkoztam már azelőtt is a *regös* szó magyarázata során. (Nyr. 28: 97—102. ll.) Mellőzve most azon már érintett nagyfontosságú pótló munkát, melyre a területileg szomszédos népek rokon hagyománya felhív, itt csak három fő szempontot emelek ki, mint amelyeket S. nem kutatott közelebbről.

Az első az, amelyre már ő is utal műve (Regös énekek) 308. lapján: »A regös énekek típusai nem külön keletkeztek, hanem *egy forrásból eredtek*¹ és csak később ágaztak ki és alakultak külön a viszonyok különféle befolyása alatt.« Ezzel a kijelentésével a tudós szerző maga felel meg — szerintem igen helyesen — a már előbb (id. m. 31. l. jegyz.) fölvetett kérdésre: »hogy a [miszteriumi jelleg nélkül való] regös énekek egészen önállóan keletkeztek-e, vagy a miszteriumból váltak-e ki.« Sem önállóan nem keletkeztek, sem a miszteriumból nem váltak ki, hanem *egyetlen közös alapra* mennek vissza.

Ime, ha ez így van, amint kétségtelen, akkor egyik legközelebbi feladatként előttünk áll az a kérdés: nem volna-e lehetséges visszavezetni mindezen elágazásokat a közös forráshoz, melyből kiindultak, más szóval: nem volna-e módunkban legalább megközelítőleg helyreállítani a változatok *alapszövegét*, a hagyománynak azon *ősalakját*, melyre mindezek visszamennek? Hogyan hangzott a regös ének, amikor csak *egy* volt? Lehet-e a széttöredezett részek összevetéséből, mint egy kiásott urna darabjaiból az archeologus teszi, ily egységes alakot rekonstruálni és így mindazt, ami nem bizonyul az alapszöveghez tartozónak, mint utólag belevegyült elemet különválasztani?

¹ Magam ritkítottam.

A további kutatásoknak egy másik köre a dallamok számbavételével levonható *ritmikai tanulságokat* öleli fel. Igen nevezetes feladat ez, mert a régiség és a népi eredet szempontjából legalább tömegében ily föltétlenül biztos s emellett a kísérő dallamok segítségét is nyújtó szöveg, mint amilyenről itt szó van, minden irodalomban ritkaság számba megy. Nemzeti versidomunk tanulmánya nem mindig mozgott biztos népi alapon, s ebből, amint látni fogjuk, nem egy nagy tévedés támadt; ezenkívül mentül kevésbé támaszkodott a régiségre, s a dallamok ismerete híján minden idevágó következtetés különben is csak nagyon kétes értékű lehetett. A regös ének mind a két szempontból kitűnő forrásul kínálkozik.

Harmadik feladatunk lesz a nyelvészeti, közelebbről táj-
szólástani szempontból való kutatás, kapcsolatosan némely általános népköltéstani — folklorisztikai — szempontokkal, melyek szintén csakis a változatoknak ily teljessége mellett alkalmazhatók sikeresen.

A rekonstrukció dolgában a következő általános irányelveket követem:

Mindent, ami közös a dunántúli meg a székely, ill. általában erdélyi változatok közt, mint *ősi elemet* belefoglalok az alapszövegbe. Nem lehet ugyanis kétséges, hogy a dunántúli meg az erdélyi magyarság közt az érintkezés folytonossága régesrég megszűnt volt, mielőtt tárgyunk köréből az első közlések napvilágot láttak és csak az utóbbi évtizedek folyamán újult meg, főleg az általános hadkötelezettség és a vasutak révén. Az őshagyománybeli közösségre nézve tehát csakis az eredeti alak egyezéséből indulhatunk ki s újabb kölcsönvételt vagy irodalmi hatást ki kell zárunk.

A részleteket illetőleg: minden sornál, sőt minden szónál az összes változatok egybevetése alapján állapítom meg az ősi alakot. Ahol két föltevés egyenlően lehetségesnek látszik, ott azt választom, amelyiket nyelvi alak vagy verselési sajátság régibbnek tüntet föl, amelyikben pl. az egykor általános, de később háttérbe szoruló történeti mult áll szemben más változat jelenidejű igelakjával, vagy amelyikben *betűrím* van, mert első tekintetre nyilvánvaló, hogy mind a dunántúli, mind pedig a székely szövegek épen maradt egyező részének egyik közös vonása épen a betűrím. Amit ily módon sikerül logikus, természetes egészbe összefoglalni: az a régi regös ének; ami kívül marad rajta, az mind újabb, helyi vagy táji hozzáköltés, amely mint ilyen külön elbírálás alá esik.

Az egyes részek egymásutánjára nézve a legtermészetesebb, legegyszerűbb sorrendet veszem föl, sohasem olyat, mely a változatok valamelyikével igazolható ne volna, természetesen a közbülső fokok figyelembe vétele mellett.

*

Ami illeti legeslegelőször magát a néphagyomány ,regölés, nevét: *Regél, regés*, korábbi föltevésém szerint eredetileg így hangzottak: *regél, regés*, s ily hangalakból rövidültek meg. A *regél, regés* mellett már régen tért foglalt *regöl, regös* képzés a mai *regöl, regös*-nek lett volna előzője; vö. *jövendő: jövendő-l: jövendöl*. Azonban a rövid hangzós alakok nyilvánvaló hogy igen régiek, mert a székelyeknél is öt följegyzés közül négyben *reges, regel, regös* (rövid *e* vagy *ö*) fordul elő s a Dunán túl is ez az alak van igen nagy többségben. A régi oklevelekből kimutatható *Regus* kétségtől rövid *ö*-vel olvasandó. A Bornemisza-féle ráolvasásokban az az út, amelyen a betegség jár, *regös nagy út* (háromszor) és *regös régi nagy út* (egyszer). Ez a *regös* szerintem szintén ugyanaz, mint az itt szóban forgó *regés, regös*, csak hogy az eredeti ,bűbájos' jelentéssel.¹ Az a magyarázat, melyet hozzávetésem cáfolata gyanánt az Ethnographiában olvastam (13:469), hogy itt egyszerűen *rögös* útról van szó, először nem állhat meg tárgyi okból, mert hogy a rontás útja miért

¹ A *regös régi: régös-régi* egybevetésre, amelyet akkor ötletkép hoztam föl (id. h.), azóta új támasztékaim vannak. A Bornemisza idézte *regös nagy út* és *regös régi nagy út*-nak megfelelően egy székely népballadában (Siralom-szép asszony), melynek közlője Rugonfalván, Udvarhely megyében özv. Mészáros Sándorné szül. Vetési Julia 50 év körüli asszony, ki azt mint fiatal leány egy akkor 90 év körüli asszonytól tanulta, előfordul ez a sor:

Elment a *nagy régi hosszú útra*.

Ugyanőtöle följegyeztem Molnár Annának egy szép változatát, melyben ez szintén benne van:

Gyere velem Molnár Anna

A *nagy régi hosszú útra*.

Enlakán (Udvarhely m.) ugyane balladának egy változata szerint:

Addig csalja, míg elcsalja

A *nagy hosszú régi útra*.

(Özv. Szász Mózesné 70 éves asszonytól.)

Eszerint a néphagyomány mind a *regös útat*, mind a *regi útat* ismeri külön-külön; megáll tehát a föltevés, hogy a Bornemiszánál levő *regös régi* a kettőnek egyesítése és a *regös-régi*-nek előző, régi alakja.

legyen rögös, semmi értelme nincs. Azonkívül semmikép sem igazolható, hogy *rögös* valaha *regösnek* hangzott volna, vagy hangzanék valahol a tájszólásokban jelenleg. *Rög* mindig rög volt és ma is az országszerte.

Valószínű azonban, hogy ide tartoznak a Szinnyei-féle Tájszótár mindazon adatai, melyekben *reg*, *rög* és *rögény* mint valami közelebből meg nem határozott *betegség* neve fordul elő. *Verjen meg a reg* vagy *rög* nyilván azt teszi: verjen meg az ígétet. A kénosi regölők ajkáról följegyzett *reg'* regös ének újabb elvonás lesz. Kriza még nem említi. A *regöl*, *regös* mellett *reg* már a régi oklevelekben előfordul: *Regvölgy*, *Regtelek*, melyeket méltán ide sorol már Szabó Károly (Századok 1881:553—568. II.) és utána Sebestyén.

A székely *regnek* az a szövege, melyet a tárgy körébe vágó újabb gyűjtéseim során magam jegyeztem föl és fonográfba is belevettem, a beköszöntő végén *regesek* helyett *régieket* mond, ez azonban alighanem a szöveg közvetetlen folytatásának elejéről került ide, ahol t. i. *régi törvény* van.

A Sebestyén-féle regös énekek szövegeiből még inkább kitűnik, amire fentebb már előzőleg rámutattam (Nyr. 28:97), hogy a *regölés* eredetileg bűvölést, bűbájt jelentett. A párokat a legtöbb helyen *összeregélik*, *regélik* vagy *regölik*, a gazdának és háza népének mindenfelét *regölnek*; sőt megvan a regelés nyári megfelelőjéből a Szentiváni énekből ismeretes összeadó, megáldó mondóka is:

*Adjon isten lassú essőt,
Mossa össze ezt a kettőt.*

Regő és *rejt* együtt fordulnak elő az ének refrénjében:

Haj regő rejtém, Hej regöl rejtem stb.

Ez a *rejt* a régiségből jól ismert *réül*-höz tartozik; *réül* a. m. 'elrejtezik', elvarázslódik, *rejt* pedig a. m. varázsol, bűvöl. Az alapszó mind a kettőnél: *rěj: 'elvarázslódní', melyből *rējül* < *réül* olyan képzés, mint *sér* -: *sérül*, *rěj*t < *rejt* (**rěj*t) pedig mint *sér* -: *sért*. *Haj*, *regő* (*regöl*) *rějtem* tehát azt teszi: *haj*, *regül* *varázslom* (t. i. az összeregélendő ifjú párokat; mert hiszen ez volt célja az egész dolognak)!

Amikor az ígét, *rejt*, már sehogy sem értették, ez még jobban ki volt téve romlásnak, mint a *regöléssel* kétségtelenül összefüggésbe hozott *regő*, *rege*; innen az ily alakok: *rejtom*, *rajtom*, *rajtunk*; *rejte*, *rajta*. Még tovább haladó változtatást mutatnak azok az

esetek, ahol az ige teljesen elveszti önnállóságát s a *rege*, *regü* szóval egybefonódik, mintha ennek képzője volna: *regürejttem* s ebből *regülejtém*.¹

¹ A székely változatok refrénje, mely legmesszebbmenő romlást mutat, így hangzik: »de hó reme, roma (v. róma)«. K r i z a helyesen föltételezi az összefüggést e torzalak és a dunántúli refrének közt. Kétségtelen, hogy a székely változattal olyasmi történt, mint a pünkösdlő vers elejével az Alföldön. Dugonicsnál és Kálmány gyűjtésében is ez a verskezdet így szól:

*Mimi, mama, mimi, mama,
Piros pünkösdi napja.*

Egyéb változatokkal összevetve, világos, hogy ez a *mima mama* ebből lett: *Mi va-gyon ma, mi va-gyon ma*.

A romlást itt egyrésztől az szülhette, hogy a *vagyon* szót éneklés, ill. ütemezés közben elválasztották: *Mi va | gyonma* || s ezért értelmetlenné vált; másrésztől az is, hogy a *vagyon* szó a közbeszédből jóformán kihalt, vagy legalább is szokatlanná vált s így könnyen okozhatott félreértést. A ritmus által szétválasztott s e miatt, vagy más okból értelmét veszített szónak mindkét tagja odatapadt ahhoz a szóhoz, mely hozzá legközelebb állt és avval azonosult: a *va*-ból *mi*, a *gyon*-ból pedig *ma* lett. Az egész valahogy mégis összecseng a régi alakkal, asszonanciát képeznek. A hamis vagy tévesztett asszonanciának (nevezzük így) ez a jelensége sokszor elénk tárul a népköltésben, igen érdekes példákkal. Látszik, hogy e torzításokban mégis szabályszerűség uralkodik. A *cseresnyedal* egyik változatában pl. ez van:

Ellop | ták a | z ajtót, ellop | ták a | termöt.

Az eredeti alak így volt:

Hajlot | t ága | hajlott, | termöt | t ága | termött!

Ezt később nyilván így ejtették:

*hajlot tága hajlott,
hajlot tága termött.*

Azután pedig félreértették a ritmus következtében, s így támadt a fenti torzalak. A székely refrén alakulását úgy képzelhetjük el, hogy a *rege* után — mint Dunán túl némely változatban — *rajtunk* vagy *rajta* volt, ebből székelyesen *réta*, majd az ikerszók (*kele-kótyál*, *sére-mórász* stb.) példájára ó hangzóval: *róta* s ebből az értelmesnek tetsző *Róma* lett, melyhez a *rege* hozzá hasonult: *rege róma* > *reme róma*. Az így támadt refrénbe pedig az elején ütembontással beletoldották a *de* szócskát, mely hasonló módon ma is gyakran szolgál ugyanily célra népköltésünkben (Fedák Sári is él vele János vitéz dalaiban). Lehetséges az is, hogy a fejlődés más út a t követett; pl. *Róma* helyén a *rejtém* szónak valamely érthetlenné vált oly alakja idézte elő, minő Dunán túl elég sűrűn találkozunk, pl. *rejtom*, *rejte*, s ily torzulás minden további átmenet nélkül is oka lehetett annak, hogy a két szót (*rege-rejte*) az ikerszók szabálya alá vonták s akkor könnyen támadhat ilyenféle, sőt még ilyenebb szópár: *rege-roga*, mely azután még tovább romlott. A refrénre különben a *rőt* ökör kapcsán még visszatérünk.

Ezek előrebocsátása után kísértsük meg a *helyredállít* munkáját.

A regösök mindenütt azzal állítanak be, hogy hideg, havas vidékről jönnek. Sebestyén ehhez messze menő, szerintem eléggé meg nem okolt következtetéseket fűz. Én beérem annyival, amennyit ez a jelentkezés önmagában mond: téli időről lévén szó, a hidegben való utazás mint jogcím a bekopogtatásra és a szíves fogadásra egészen természetes. Különben ősi elem, mert mind a dunántúli, mind a székely szerkezetben megvan.

Magának a regös ének első, bevezető részének alapjául a székely *reg* szövegét kell vennünk. Alig lehet kétség, hogy ez egykor megvolt az egész regölő területen. Egyes, belőle kiszakadt sorok Dunán túl a regösök jutalmazására kijelölt erszénnyel vagy zacskóval együtt fordulnak elő, mint pl. a bucsui regös misztériumban:

»Ül asztóná' gazda uram,
Hej, regö rejtem, rejtem!
Mellette ül felesége, gyöngye hegye,
Hej, regö rejtem, rejtem!
Selem övön bársony erszény» stb.

Hogy azonban, mint a székely reg mondja, nem asztalnál ült, hanem ágyban feküdt a gazda, arra a dunántúli változatok is emlékeznek, így a pankaszi: *ágyban fekszik a gazda*; a zalaegerszegvidéki: *ágyban fekszik a mi gazdánk*; a zalaszentgyörgyi: *ágyban fekszik házigazda*; a pórszombati és kerka-kálócfa: *ágyában a házigazda*; a komárvárosi: *ágyban fekszik a gazda*. Nyilván felesége is mellette volt, mert a bucsui misztérium most idézett első része, egyezően a székely változattal, a gazda után hozzáteszi: *mellette ül felesége, gyöngye hegye*. Itt a székely változat következetesen megmondja, hogy: *belől fekszik gyenge völgye*.

A göcseji *hegy* és a székely *völgy*, (az utóbbit Kriza és újabban Sebestyén közlője is kijavítja) mindkettő a régi *hölgy* torzult mása. Mily sajtóságos szójátéka a népköltéstani sors szégyényének, hogy a *hölgy*ből egy helyen *hegy*, más helyen *völgy* lesz! A fonogrammba fölvetett kénosi változat (M. Nemz. Múz. népr. oszt. fonográfgyűjt. 377. és 395. sz.) minden javítás nélkül a tényleg használatos *völgy* alakot mutatja; ellenben a Király Pál közölte hosszúfalusi (Brassó m.) változat, melyet S. nem méltatott kellő figyelmére, pedig föltétlen hitelességéhez szó sem fér (Ethnographia II: 237), valamint a lókodi (Udvarhely m.) szöveg,

mely hozzá legközelebb áll, még az eredeti *hölgy* ejtést tartotta fenn.¹ A szó tehát csak azután avulhatott el, mikor a dunántúli és a székely hagyomány közössége megszűnt volt. Megjegyzem, hogy a hitelesnek bizonyult s ennél fogva itt is figyelembe veendő hosszúfalusi változaton kívül természetesen az újabban fölfedeztem lókodi, bágyi és telekfalvi, — szintén székely — változatokat is felhasználtam.

Összevetve ezeket a székely szövegeket a bucsuival, itt csupán egy sor fog a lókodiból (Betekinténk az ablakon) járulni a Kriza-féle szerkezethez, de az ottani szöveg után beiktatom még külön sornak a bucsui változat eme szavait: *Felesége, gyöngye hölgye*.

A *beköszöntő* alapszövegének egy további sora a bucsui regös misztérium III. részéből állítható helyre; itt ugyanis az olasz asszony *költögeti iát-fiát*: *Kêj föl, kêj föl iam-fiam!* Ennek

¹ A lókodi változat korántsem egyezik szószerint a kénosival, mint S. állítja. (R. é. 316. l.) Nekem Pálffy Ferenc ottani unit. lelkész küldötte be a szöveget, melyben nemcsak egyes szavak ütnek el a kénosítól, hanem egészen új sorok vannak benne, sőt a végéhez egy új versszak járul, bár ez nyilván későbbi hozzáköltés. Eltéréseinél fogva megérdemli, hogy az egészet közöljük (a kénosítól való eltérések dült betűvel vannak jelölve):

Porka *hava esedezik*,
De hó, reme, roma;
Nyulak, rókák játszadoznak,
De hó, reme, roma.

Régi törvény: nagy *röjt ökör*,
De hó, reme, roma;
Annak fele regösöké,
De hó, reme, roma.

Benyomozók a falúba,
De hó, reme, roma;
(A gazdának) udvarába,
De hó, reme, roma.

Hátán hosszan sült pecsenye,
De hó, reme, roma;
Annak fele regösöké,
De hó, reme, roma.

Ottan látánk *rakott* házat,
De hó, reme, roma;
Betekinténk az ablakán,
De hó, reme, roma.

Hátán által hatvan kolbász,
De hó, reme, roma;
Annak fele regösöké,
De hó, reme, roma.

Abban látánk *vetett* ágyat,
De hó, reme, roma;
Küljel fekszik jámbor gazda,
De hó, reme, roma.

Füle teli apró pénzzel,
De hó, reme, roma;
Annak fele regösöké,
De hó, reme, roma.

Belül fekszik gyenge *hölgye*
De hó, reme, roma;
Közbül fekszik *kondor fickó*,
De hó, reme, roma.

Szarva teli *sült* pereccel,
De hó, reme, roma;
Annak fele regösöké,
De hó, reme, roma.

pontosan megfelel a székelly regben a gyermekről mondott sor: *serkentgeti apját, anyját* — — De teljes bizonyossággá emeli ezt a föltevésemet a kénosi fonogramm és a bágyi változat, ahol e szöveg után megvan a költögető sor is, amely tehát tévedésből maradhatott el a többi közlésekben: *Kelj föl, apám, kelj föl, anyám!*

A szöveg tehát evvel a további sorral bővül.

A házigazda megnevezésénél csupán az egyik nevet teszem ki, a másik helyett az *udvarral* alliteráló *úr*nak vagy *uram* szót illeszttem bele. Ezt a változtatást, mely a szövegekben nincs támogatva, azt hiszem, a verstani szempont igazolja; de javallják a székelly kiházasító énekek is, melyeket a Szentiváni énekhez

Orra teli vargatúvel,

De hó, reme, roma;

S e maradjon az asszonynak,

De hó, reme, roma.

Ködökébe köből komló,

De hó, reme, roma;

S e maradjon a gazdának,

De hó, reme, roma.

S . . . tele mogyoróval

De hó, reme, roma;

E maradjon a fickónak,

De hó, reme, roma.

Farka bojtján egy kossó ser,

De hó, reme, roma;

S ennek fele regősöké,

De hó, reme, roma.

Ha beeresztesz jámbor gazda:

De hó, reme, roma;

Ha nem eresztesz, azt se bánjuk,

De hó, reme, roma.

Kikötözzük az ajtódat

De hó, reme, roma;

Benpisillel, benkakállal,

De hó, reme, roma.

De nagy baj ez a gazdának,

De hó, reme, roma;

Nagyobb szégyen az asszonynak,

De hó, reme, roma.

A beküldő megjegyzi: »Ezt a regös éneket karácsony és újév napján énekelték azon fiatal házaspárok tiszteletére, kik abban az évben keltek össze. Ahol nem énekelték el, a fiatal pár röstelkedett, mintegy megvetést látott maga irányában a többiekkel szemben. Az ének után, melyet folytonos összevissza-menés és tapogás közben énekelték az ablak alatt, — kaláccsal, mézes pálinkával, meleg kolbásszal, hússal látta el és vendégelte meg a házigazda regőseit. A kondor fickó nem mást jelent, mint göndörhajú kis fiút. — A nagy rőjt ökör értelme nem bizonyos«.

Látnivaló, hogy ez a szöveg a Király P. közölte hosszufalusihoz áll közelebb, mintsem a kénosihoz. Abban is *fickó* van *gyermek* helyett, csak-hogy nem kondor, hanem *fodor*: ez nyilván eredetibb. Az ökör orráról szóló verssor ott is megvan; de másrészt eltérései (pl. *rend* ökör: rőt ő, *hat font* kolbász: hatvan k.) s a befejező versszak hiánya bizonyítják, hogy nem egyszerű átvitel, hanem részben önálló változattal van dolgunk.

tartozóknak bizonyítottam. Az apját-anyját serkentető fiúra nézve szintén verstani okokból nem a *gyermek* szót, hanem a *fekszik* igével és a gyermek *fodor* jelzőjével egyaránt alliteráló *fickót* veszem be a hosszúfalusi, bágyi és lókodi szerkezetből. Egyébként a székelly szerkezet változatlan marad, mert oly természetes, ritmikailag oly hibátlan, minden megakadás nélkül való, hogy eredetileg sem igen lehetett bővebb és jobb.

Az így helyreállított beköszöntő szövege, a refrént későbbre hagyva, itt következik:

<i>Porka havak hulladoznak,</i>	<i>Kívül fekszik jámbor gazda,</i>
<i>Nyulak, rókák játszadoznak,</i>	<i>Belül fekszik felesége.</i>
<i>Bénymozók a faluba,</i>	<i>Felesége, gyöngye hölgye,</i>
<i>István úrnak udvarába.</i>	<i>Közül fekszik fodor fickó,</i>
<i>Ottan látánk rakva házat,</i>	<i>Serkentgeti apját, anyját:</i>
<i>Betekinténk az ablakon,</i>	<i>Kelj föl apám, kelj föl anyám,</i>
<i>Abban látánk vetve ágyat.</i>	<i>Mert eljöttek a regősök.</i>

Refrén. (Minden sor után.)

II.

A beköszöntőre a bebocsátást kérő mondóka következett. Ez azonban, összevetve a változatokat, s a későbbi hozzáköltésnek tekinthető dunántúli jelmez-leírásokat és a székelly változatok triviális fenyegetését mellőzve, csupán erre a három rövid sorra zsugorodik össze:

Bébocsátsz-e, jámbor gazda?
Ha bébocsátsz, itt maradunk,
Ha nem bocsátsz, azt sem bánjuk.

Megkapván belőlről az engedelmet, a regősök a házba léptek, és itt, azt hiszem, egyenesen a *szarvasének* került sorra. Ennek helyreállítása még sokkal nevezetesebb tanulsághoz juttat, mint a beköszöntőé. Ezt a részt sem a dunántúli gazdag hagyomány, sem a székelly közlések alapján nem lehetett volna beiktatni az ősi szövegbe, ha egy szerencsés körülmény meg nem segített volna; ugyanis a dunántúli szarvasének változataiban a szarvasról az van mondva, hogy *tolakozik* vagy *torlászcodik*, *tollászcodik*; pl.

Kis-Görbő: *Amott keletkezik egy fekete felhő,*
Abban tollászcodik¹ csodafü szarvas.

Zala-Szántó: *Amott keletkezik egy fekete felhő,*
Abban tollászcodik¹ csodatevő szarvas.

¹ S.-nél hibás helyesírással: tollázkodik.

Mihályfa: *Amott keletkezik egy fekete felhő,
Abból tola kozzik csutafü lü szarvas. Stb.*

A *tollá sz kod ik* szót mindenki ér ti, nem kell hozzá magya-
rázat. Kétségtelen, hogy ezt a szót csak madárra lehet alkalmazni,
szarvasra nem. Honnan kerül hát ez a szó a szarvasénekbe?
Itt nyilván egy madárnak kellett lenni, mely a felhőben tollá sz-
kodott. Ilyen madarat ismerünk a germán mítoszból, ahol a sas
ül ugyanazon felhő tetején, melyről a mi szarvasénekünk emlékezik.
Ez a felhő, a folklóre úgy nevezett világ fája vagy idő fája, a mi népünk
hagyományában is élt valamikor. Erre vall az a kis rejtvény,
melyet az Arany-Gyulai-féle népköltési gyűjtemény (2:371) közöl:

Töve tengerbe,
Levele Lengyelbe,
Ága-boga Jeruzsá lembe. (Megfejtése: *folyó.*)

Vö. Kálmánynál (Szeged népe. III. 188):

Tüve tengörbe, Ága-buga hajlik
Levele Lengyelbe, Jeruzsá lembe.

(Megf.: »a nap, mikor gyün föl, hát a sugarai, az mindönfelé láccik«.)

De van még egy emléke ennek a világ fának vagy idő fának.
Kálmány Lajos egy változatát közli a rabról szóló dalnak (id.
m. III:18), melynek kezdete csodálatosképen szakasztott ugyanaz,
mint a szarvasének *eleje* a regölésben:

Amott kereködik egy' fekete főlhő.

S még nevezetesebb, hogy a folytatásban ott van a madár,
amelyet keresünk:

Abba' tallá sz kod ik sárga lábú holló.

Saját gyűjtésem során szintén ráakadtam arra a nevezetes
dalkezdetre, még pedig oly helyen, ahol — mint láttuk — a re-
gölés nyomai kimutathatók: a hét falusi csángóknál, éppen Hosszu-
faluban. Itt ez a két sor így szól:

*Ne, hol kereködik egygy feketé főlleg,
Abban tollá sz kod ik egygy feketé holló.*

Mind az alföldi, mind pedig a csángó dal azután a tollá sz-
kodó hollót megszólítja, hogy vigye el a kívánt üzenetet. A dal-
nak többi részéhez már semmi közünk. De a két első sor nyilván
a szarvasénékből szakadt ki, s ennél fogva, minthogy ez a kezdő
rész Erdélyből is, még pedig részben a regölő területről kimutat-
ható, be fogjuk foglalni a szarvasének alapszövegébe.

A rekonstrukcióra itt bőséges anyag van a Sebestyén gyűjtötte dunántúli változatok révén. A rekonstruált szövegnek minden egyes sora a változatokból van véve. Az összefüggés minden esetben szintén onnan igazolható. Csak egy-két mozzanatra kívánok igazolásul rámutatni.

A *csodafiú* szarvas, melyet Sebestyén eredetinek vesz föl, a változatok összevetéséből ítélve kétségtelenül újabb keletű fejlemény. Az ősi szövegben *csodafejú* szarvas volt. A romlást az okozhatta, mint az idézett pünkösdi dalban, hogy a szónak eredeti hangalakja később érthetatlenné vált. A régi hangalak ugyanis *fēi, *fēo* = *fejü* lehetett. Erre mennek vissza az összes, badarnál badarabb változatok, mint: *csodafelő*, *csodaféle*, *csodaférjü*, *csodafiő*, *csodafülü*, *csodatévő*. Csupán egy-két változatban találjuk meg a régi *fēo, *fēu* hangalak mai mását: a *csodafejú* szarvast, melyet az alapszövegbe iktattunk.

A *csodafiú* alak keletkezésében az a mozzanat játszott közre, hogy a karácsonytáji népszokás gyakorlata folytán az igazi *csodafiúra*, Krisztusra gondoltak, a csodaszarvast vele azonosították.

Itt említem meg, hogy az énekben szereplő *ezer misegyertya* helyett a búcsui misztérium alapján és verstani okokból is a betürim beiktatásával a *százezer szövétnek* föl vételét tartottam helyesnek. A *misegyertya* keresztény színezetét a helyreállítás, mint majd látjuk, teljesen lemossa a szövegről, s előtűnik a még régibb, mindenestre Árpád-kori szarvasének szövege, melynek rokonait egyébként szintén a szomszédos szláv és román népek ó-keresztény hagyományában kell keresnünk.¹

A csodaszarvas igéje legtöbbször: *legelészik*, *legelődik* vagy *nevelődik*, *nevelkedik*; de előfordulnak ilyenek is: *legyeződik*, *lengedezik* stb. A változatok óriási többsége a *legelész* vagy *legelészik* alak mellett szól: de hogyan romolhatott el ez a bizonyára közkeletű szó ily különös módon? Erre talán megfelel az egyik (tárnoki) változat szövege, melyben ez az elavult alak van: *legelészen*. Fel is tehetjük, hogy a *legelészik* eredetileg nem volt ikes ige, hanem a hasonló képzésű *enyészik*, *tenyészik* analógiájára lett azzá. (Simonyi: Az ikes ragozás története. Nyelv. Füzet. 28: 24. l.) Elavulván az *-en* végzetű alak, az egész szó megszenvedt érte és

¹ Még további romlást mutatnak azok a változatok, melyekben az eredeti *fēo alak eltorzításán kívül s ennek folyományaként a vele összetett *csoda* szó is különféle csodálatos, részben nyilván tréfás módosításokat szenved, mint: *csutafülü*, *Csatófiú*, *csordásfiú* (szarvaskája) stb.

innen a különféle romlások. Az eredeti alakhoz legközelebb járnak azok a szövegek, ahol a *csodaszarvashoz* az előző sorok példájára szintén odatették a határozatlan névelőt: *legelész egy* (csodafiú szarvas).

A vers záradékában (*gyujtatlan gyulladjon, oltatlan alugyon* stb.) mutatkozó romlást az ikes ragozás térfoglalása idézte elő. *Alszik, aluszik* ugyanis csak a 16. századtól kezdve hódolt meg az ikes ragozásnak (vö. Simonyi: Ikes ragozás 16—17. ll.), régebben iktelen volt. A szöveg eredetileg így hangzott: *gyujtatlan gyúlada, oltatlan aluva*. Később *nyugszik* analógiájára, mely mindenkor ikes volt, az ikes alak fogván helyet, a szöveg így alakult: *gyujtatlan gyúlada, oltatlan aluvék*. Ekkor azután az történt, amit a Julia szép leány c. székely népballadában és számos analóg esetben is tapasztalunk, hogy az ikes alak a vele párhuzamosan használt iktelen igét a maga képére hasonította át:

A mennyei harang húzatlan *szólalék*,

A mennyei ajtó nyitatlan *mégnyülék*,

Jaj! az én leányom oda bévezeték.

(Kriza: Vadr. 123—4. ll.)

E szerint lett: *gyujtatlan gyúladék, oltatlan aluvék*. Mikor pedig a történeti mult használata elavult, ami a Dunántúl, nevezetesen a regőli területen csak a 19. században történhetett, azt a fölszólító alak helyettesítette: *gyujtatlan gyúladjék, oltatlan alugyék*, s az ikes ragozás háttérbe szorulása folytán ebből keletkeztek a mai nyelvhasználatnak megfelelő *gyujtatlan gyulladjon, oltatlan alugyon*-féle változatok.

Arra is lehetne gondolni, hogy az alapszövegnek ebben a sorában eredetileg nem is történeti mult, hanem jelenidő volt, mint a vers többi igéiben (kerekedik, keletkezik, legelészen stb.), vagyis *oltatlan aluszon* sennek megfelelően: **gyujtatlan gyúladon*, és az imperatívusi alakok közvetlenül ebből keletkeztek újabb időben: *gyujtatlan gyulladjon, oltatlan aluggyon* stb.

E föltevésnek azonban ellenemond az, hogy az *alugyék*-féle alakok igen nagy számmal vannak, ez pedig nem lenne így, ha az *aluvék* alak meg nem előzte volna; viszont képtelenség föltenni, hogy a fölszólító mód eredeti legyen s a szövétnekek a szarvas fején mintegy parancsolatra gyúljanak ki.

De más ok is szól ellene. Az idézett székely népballada ugyanis nemcsak idevágó soraival, hanem — mint Sebestyén igen helyesen mutatja ki (Regös énekek: 333—6. ll.) — egész tartal-

mával a szarvasének rokonsága körébe tartozik; érdekes változata melyet a Nyelvőr VII. k. közöl Karácsonfalváról (143. l.), elkerülte Sebestyén gondos figyelmét.¹ Okvetetlen igaza van, midőn a Vadr. 153. l. levő költeményben (Ahol kerekedik egy kerek dombocska) szintén a szarvasének visszhangját ismeri föl. Az a gyalogösvény, melyről e költemények szólnak, a különben rendkívül zavaros dozmati (Vas m.) regösének *ékes nagy útjá*-val bizonyára szintén összefügg.

A székely hagyományt és most említett dunántúli megfelelőjét latba vetve, ki kell mondanunk, hogy minden valószínűség szerint az ősi szarvasének egy másik (talán még régibb?) szerkezetben is megvolt valaha, melyben a csodafejű szarvas nem a kerek kis pázsit partján legelt, hanem ékes nagy úton vagy szép gyalogösvényen ereszkedett alá; ezt a szerkezetet azonban a változatok gyér számánál fogva helyreállítani ma már nincs módunkban. Csak ötletszerűleg vetem föl a kérdést, vajjon *fodor fejér* nem a *csodafejű*-nek torzult mása-e: csodafejű > fodorfejű > fodor fejér? A betűrím kedvéért *csoda* könnyen válhatott *fodor*-rá, *fejű* pedig *fejr*-ré, kivált ha elavult hangalakot: *feő* > *fejő*, vagy ilyenből támadt érthetetlen szóképet föltételezünk. (Vö. az alább táblázatot.) Kizártnak tartom azt a föltevést, hogy az alapszövegben eredetileg a 'csodafejű' jelző helyén ez a *fodorfejű* vagy éppen *fodor fejér* lehetett volna, mert akkor a dunántúli nagy regölő terület másfél száz változata közt valami kis nyomának kellene lennie. Csak egy másféle — bár talán ősbibb — szerkezetről lehet szó, melyben szintén 'csodafejű' volt a jelző s melyet a helyreállítottam alapszöveg kiszorított. A *fodor fejér* jelzőpárból a többi változatot levezetni lehetetlenség; maga *fodor* mint melléknév a Dunán túl ismeretlen, itt bodor és kondor felelne meg neki. De nem is illik a 'fodor fejér' vagy akár 'fodorfejű' epitheton a szarvas elé, az nyilván a bárány jelzője, melynek szintén nyoma sincs a dunántúli regösének-változatokban.

¹ Az utolsó sor analógiájakép fönt közölt részlet itt még meggyőzőbb

A mennyei ajtó nyitlan megnyílik,
A mennyei harang huzatlan szállalik,
S a mennyország kőcsa kezébe adatik.

Világos, hogy a szenvedő alak követelte meg a párhuzamos sorok végén a másik két ígének ikessé tételét, s ez a sor alkalmasint benne volt eredetileg a Kriza-féle szövegben is:

A mennyország kulcsa kezébe adaték,
Jaji az én leányom oda béviteték.

Ha már most meg akarjuk jelölni a népköltéstani fejlődésnek azon egyes állomásait, melyeket ez a nevezetes jelző megtett, akkor véleményem szerint úgy járunk el helyesen, hogy a hangzásra nézve (ami nem fedi mindig a hangtörténeti állapotot) egymáshoz legközelebb álló alakok kerüljenek egymás mellé s így folytatólag az akusztikai rokonság foka szerint, míg az összes változatok származási táblája előttünk nem áll. Észre fogjuk akkor venni, hogy a kiinduló pont gyanánt fölvetett **csodafëő* alakból egyetlen közbeeső hangtani alak (**fejő*) föltevésével leszarmaztatott *csoda-fejű* (mely a Nagy-Páli zalamegyei és Surány vas megyei községből való változatokban megvan) egészen az elején, a *csodafiú* pedig egészen a végén foglal helyet a folyamatnak s utána már közvetlenül a teljes romlást föltüntető alakok következnek, melyekben az összetett jelző szónak vagy első, vagy második tagja különféleképp eltorzult, sőt egészen el is maradt (csordásfiú [szarvaskája], egy kis csodafiú [szarvas' nélkül] stb.). A változatok némelyikénél, úgy látszik, a tréfás etimológia vagy asszonánckeresés is közrejátszott, midőn t. i. a közérthető *csodá*-ból *csordás*, *csudá*-ból *csuta* lesz. Másszor meg talán helyi használatú személynevek hatoltak be ugyanoly kedveskedő célzattal, amilyenre más helyen rámutattam. (L. Ethnographia 16:338.) Hogy ez iránt biztosak legyünk: tudni kellene, otthonosak-e a Csudorfiú, Csatorfiú és Csatófiú Szarvas lelőhelyein, névsz. Alsó-Nemes-Apáti, Sándorháza, Ebergény, Teskánd, Csabrendek, Prága, Cserszeg-Tomaj községekben s egyáltalán azon a vidéken valahol a Csudor, Csator vezetéke-nevek;¹ Csató bizonyára az, de számba nem jön, mert nyilván Csatorból lett. Ha t. i. otthonosak, akkor a tréfás beillesztés igazoltnak vehető; ha ellenben ott e nevek ismeretlenek, akkor föl lehet tennünk, hogy ezek az alakok nem *csuda* torzításai, hanem más úton keletkeztek s itt egyenesen a Julia szép leány népballada bárányának *fodor fejr* jelzőjére gondolunk, mint amely ide belevegyülhetett: *fodor fejr* > *csudor fiú*.²

¹ Kérjük a t. gyűjtőket, szíveskedjenek figyelmüket erre is fordítani.

² Azt lehetne ellene vetni, hogy ha *fodor* belevegyül a *csodafejű* szerkezetbe, *csoda* helyett egyszerűen *fodor*-t ejtettek volna s nem áll elő a *csudor* szörnyalak. Ámde *fodor*, mint említettük, melléknévként a Dunántúl nincs meg, ha tehát ezt hallották az illető hely regősei, nagyon is lehetséges, hogy *csudor*-ra változtatták. Az ily értelmetlen alakok éppen így jönnek létre.

De nem lehet a Sebestyén fölfogása szerint eredeti *csodafiú* más okból sem az alapszövegből való. „Csodafiú szarvas” t. i. nincs magyarán, hacsak birtokos viszonynak nem fogjuk fel: csodafiú-szarvas, vagyis a csodafiúnak: értsd: Krisztusnak szarvasa.¹ Oly értelmezés, minőt Sebestyén tulajdonít neki (csoda-fiú-szarvas), szerintem képtelenség. *Fiú*szarvas lehetséges volna, egyik változatban elő is kerül (Szt-Balás, Zala m.), vö. még: fiafarkas, fiastyúk; épígy: baromfi, tyúkfi, nyúlfi, verébfiók. De *fiú* sohasem jelent állatot, mindig csak embert vagy — mint a jelen esetben — istent; vö. istenfiú és fiúisten. Kétséggkívül így értelmezi a nép is, különben nem vonná mindig szorosán a *csoda* szóhoz, hanem *fiúszarvast* is mondana, erre azonban egyetlenegy példa sincs a rendkívül elterjedt olvasat nagyszámú esetei közt. A birtokviszonnyal való értelmezésre vallanak az oly változatok is, melyekbe csoda, csuda helyett valamely személynév vagy annak vélt szókép hatolt bele, mint Csudorfiú, Csatorfiú, Csatófiú. Mindezekon felül pedig azért nem fogadhatjuk el a *csodafiú* alakot réginek, mert akkor az összes többi változatok természetesen ebből származván le, erre visszavezethetők is volnának; ámde ez szintoly képtelenség, mint maga a csoda-fiúszarvas. *Fiú* szavunk ugyanis közmagyar szó és legkevésbé sem avult el, a népköltés tehát ezt nem változtatta volna el oly teljesen elütő hangtestű alakokra, minőkkel itt lépten-nyomon találkozunk és melyek semmiféle hangtani vagy népköltéstani közbeeső fokokkal *fiú*-ra vissza nem vezethetők, mint: tévő, félő, féle stb.; holott ellenkezőleg: *fēő > *fēvő* alakok föltevése mindezekre igen természetes magyarázatot nyújt. Magában véve az a körülmény, hogy (*csoda*)*fiú*-val szemben egész sereg olyan változati alak áll, melyben a magánhangzó más (*fēle*, *fēlő*, *tēvő*, *férjü*, *fülü*, *fiő*, *fejü*), amellet szól, hogy az alapszövegbeli jelzöt ezek az alakok tükrözik, nem *fiú* és gyér alakulatai (*ifjú*, *fia*, *fi*).

Ezek szerint *csodafejü* kínálkozik a szöveg értelmének is megfelelő s eredeti alakjával, illetőleg ennek követőivel az összes változatokhoz kulcsot szolgáltató egyedül lehetséges alapszerkezetül.

A föltett ősalak: *fēő, *fēő nem ellenkezik a hangtörténettel sem. *Fej* kétséggkívül újabb, analógiás alak, előzménye *fē*, *fē* volt

Vö. pl. a bucsutai (Zala m.) változatban: csordásfiú szarvaskája; itt a birtokviszony egyenesen meg van jelölve.

(vö. *fekető*; *féső* > *fésű* a. m. *fé-eső*, a kihalt **ecs-*, *es-*igéből, vö. *ecs-et*), magánhangzós képzés vagy összetétel esetén pedig *v* betoldására szintén van példa, vö. *féval* a. m. *fej-alj*. Az *-ő* képzőnek s általában szóvégi *ő*-nek régibb *-ê*, *é* ejtésére a népnyelvi adatok is biztos következtetést engednek; vö. *kesere* < **keserê* a. m. *keserű*, *szüle* < *szülê* (vö. *szülé-m*) a. m. *szülő*, s ezt a nyelvtörténet is bőven igazolja. (Bécsi és Münch. kód. *fēm*, *fêd*, azaz *fēm*, *fêd* stb.)

Az egész *szarvasé*nek helyreállított szövege, a mai kiejtés szerint, így szól:

*Amott kerekedik egy fekete felhő,
Abban tollázkodik egy fekete holló;
S ahol keletkezik egy sebes folyóvíz,
Annak partján vagyon egy kerek kis pázsit,
Azon legelészik csodafejű szarvas,
Csodafejű szarvas, ezer ágú-bogú,
Ezer ága-bogán százezer szövétnek
Gyujtatlan gyűlada, oltatlan aluva.*

A »*csodafejű szarvas*« fejlődése egész folyamatát szemléltető táblázat, melyen a föltételezett átmeneti alakok *-gal vannak jelölve, íme itt következik:

<i>*csoda(csuda)főő</i>				
<i>*csodafőő</i>		<i>*csodafejő</i>		
<i>*csodafévő</i>	<i>csodafelő</i>	<i>*csodaféű</i>	<i>csodafiő</i>	<i>csodafejű</i>
<i>csodatévő</i>		<i>csodaférjű</i>	<i>*csodafiő</i>	(Nagy-Páli, Zala m. Surány, Vas m.)
	<i>csodafülű,</i> <i>csutafülű,</i> <i>csuta</i>	<i>csodaféle</i>	<i>Csudorfű,</i> <i>Csatorfű,</i> <i>Csatófű</i>	<i>csutafejű,</i> <i>csuta</i>
			<i>csordásfű</i> (szarvaskája)	<i>csodafia,</i> <i>csodafi</i> (marha), <i>csoda,</i> <i>csodálatos</i> (sz.)
				<i>csodafifű</i>

Az alapszövegből még csak a *rőt ökör éneke* és a *jutalomkérő* (*bucsuzó*) *mondóka*, meg az *összeregölés* van hátra.

Külön fogom tárgyalni a regös énekhez tapadó, részben rokon természetű költést, azon régibb és újabb járulékokat, melyekkel annak kapcsolatában találkozunk.

III.

Régi törvény nagy rőt ökör. Így kezdi a székely 'reg' a híres-nevezetes nagy ökörről szóló verseket. Az ökörnek *rőt*, vagy a dunántúli változatokban *rét*, *rétt* jelzőjét az őshagyomány kiváló gyűjtője, Sebestyén, igen szellemesen, de korántsem meggyőzően magyarázza. *Rétt ökör* t. i. e megfejtés szerint azt tenné, hogy sült ökör, az elavult *ré* igéből (vö. vogul *rē*, isteni hevület, *reux* brennen, naptól) képzett igenév, mint *ri*-ből *rítt*. Az alapige azt jelentette, hogy fölgerjed, fölhevül, extázisba jő; ebből az alapjelentésből fejlődött volna először: 'megtüzesedik', azután pedig: 'megsül', s a létrának ezen az utolsó fokán állana a Sebestyén rétt ökre.

A hangalakra nézve aligha lehetne kifogást tenni ezen etimológia ellen. De annál inkább lehet jelentéstani szempontból. Már 'fölgerjedt' és 'tüzes' között is jókora árok van; rőt ökör legyen, aki átugorja. Hát még 'tüzes' és 'sült' között! Két ugrást kell tehát a szegény rétt ökörnek megtenni, hogy ezen átessék; csoda-e, ha nyakát szegi bele! Az ilyen elvont jelentésű szók, mint az extázist jelentő *ré*, idővel igenis jelenthetnek valami konkrét fogalmat; erre számtalan példát tudunk. Ott van mindjárt maga a *tűz* szó: leányban, borban, beszédben mindig mást meg mást jelent, s mindez a *tűz* már átvitt értelemben van mondva. *Gerjed* igénk eredetileg szintén csak a tűzre vonatkozott. (Vö. *tüzet gerjeszt*.) Ki fog tűnni fejtegetéseim során, hogy ez a *rétt* nem is a vogul *rē*, *reux* rokona s nem is ment át olyan jelentésváltozáson, minőt S. föltételez. Egyébként pedig mai nyelvünk *rejt* igéje tartozik vele össze, megint oly jelentésváltozással, mely mellettünk szól. Olyan fejlődésre, hogy az eredetileg elvont jelentésű szó konkrét jelentést vegyen föl, bajosan fog kétségtelen példát idézni valaki.

A *rőt* vagy *rét* jelző megfejtése végett más úton kell az őshagyományt vizsgálnunk, mint amelyet az előttünk járt kutatók követtek. Szembe kell egymással állítanunk, mint az egymásnak ellentmondó tanukat szokás a törvény előtt, a regös ének összes változatait és úgy kell kihámozni az igazságot, amint az belőlük adódik. Vagyis, nem szabad az etimológiából kiindulnunk, hogy kedvéért a vele nem összhangzó adatokat mellőzzük, hanem ellenkezőleg: minden adatnak egyenlő értékelése alapján kell az etimológiát megcsinálnunk. Amidőn ily irányban kerestem a *rőt* ökör származását, ismét nem szorítkoztam Sebestyén gyűjtésére,

hanem itt is számba vettem mindazt, amit a saját pótló gyűjtésem által nyert új, eddig ismeretlen változatok kínáltak. Számba kellett vennem a Király Pál-féle, állítólag hosszufalusi (Brassó m.) változatot is, minthogy hiteles volta kétségtelen. Rajta kívül még Lókod, Bágy és Telekfalva székely községekben sikerült fölfedeznem a regös ének egy-egy változatát. Ezek Kénossal szomszédos helységek. De rábukkantam a székely szerkezetnek biztos nyomaira a tőlük meglehetősen távol eső Enlakán is. A lókodi reget már közöltem fentebb; a bágyit és telekfalvit pedig, nem kisebb érdekességük miatt, most közlöm szó szerint.¹ A székely változatokhoz fűzött világos magyarázatok arról tanuskodnak, amit előzően már szintén említettem, hogy a regelés az ifjú párok tiszteletére történt: a dunántúlival teljesen egyező vonás a székely hagyományban. Mindezeket az új változatokat

¹ A bágyi reg így szól:

Porka hava esedezik,
Nyulak, rókák játszadoznak,
Bényomoztuk a falúba,
[Bence János] udvarára.
Mi itt látunk rakott házat,
Abba látunk vetett ágyat,
Küljel fekszik jámbor gazda,
Belül fekszik gyenge vőgye,
Közbül fekszik fodor fickó,
Serkentgeti apját, anyját:
»Kelj fel apám, kelj fel anyám,
Mert eljöttek a regösök!«
Az asztalon két fon(o)tt kalács,
Mellette van két kupa bor,
Annak fele regösöké.

Mi bemegyünk, ha beereszt;
Ha nem ereszt, azt sem bánjuk.
Kikötözzük az ajtaját,
Benn pisilik, benn kakálik,
Az is egy baj a gazdának.

A pajtában *egy rött ökör*,
Annak fele regösöké;
Szarva teli sült pereccel,
Annak fele regösöké;
Füle teli aprópénzzel,
Annak fele regösöké;
Orra teli vargatóval,
Az maradjon a gazdának.
Hátán által hatvan kolbász,
Annak fele regösöké;
Hátán hosszan sült pecsenye,
Annak fele regösöké.
S . . . teli mogoróval,
Az maradjon a gazdának.
Farka bojtján két kupa ser,
Annak fele regösöké;
Ködökiben köből komló
Az maradjon a gazdának.
Folydogál a pisilője,
Ajtó megett van a csebre,
Evvel elfut most a peszre.

[Minden sor után:] Dehóremérom!

(Szabados István székely gazdaember közlése szerint lejegyezte Kónya K. ref. pap, Bágyon.)

A közlő megjegyzi, hogy ez a reg épen akkortájt ment ki a divatból, mikor ő fiatal ember volt, 25—30 évvel ezelőtt, és hogy az ifjú párokat keresték föl vele a regösök, akik a ház és istálló előtt az udvaron járva énekeltek.

számba vettük már a föntiekben s még nagyobb hasznukat fogjuk látni most a regös ének hátralevő részének helyreállítása körül.

Már most szerintem a helyes eljárás célunk elérésére az lesz, amelyet külön ráutalás nélkül eddig is követtünk, hogy a dunántúli változatokkal szemben tökéletesen elszigetelt székely szerkezet változatait először is önmagukkal vetjük össze s így előbb kihámozzuk azon alapszöveget, melyben a regös ének a Dunántúlról a Székelyföldre átment és azután kibővítjük ezt mindazzal, ami a dunántúli változatokból odavalónak bizonyul. A Király-félével együtt összesen öt meglevő székely változat egybevetése útján magára a rőt ökör kifejezésre nézve nagyon fontos eredményt kapunk. Királynál ugyanis *rend* ökör van, Lókodon *rőjt* ökör, Kénoson pedig *rött* ökör (Krizsa) és *rőt* ökör (Sebestyén, Vikár), Bágyon *rött* ökör. Kétségtelennek tartom,

A telekfalvi reg:

Porkák havak esedeznek,
Rókák nyulak jáccodoznak,
Bényomozók a faluba,

[Hogy kinek az udvarára: a gazda nevét éneklük.]

Ottan látánk rakva házat,
Abban látunk vetve ágyat,
Küjjel fekszik jámbor gazda,
Belől fekszik gyenge neje,
Közből fekszik jámbor fickó,
A pajtában hizott sertés,
Hátán hosszan hatvan kolbász,
Annak fele regeseké,
Függ az rúdon véres májós,

Annak fele regeseké,
Az asztalon ordás béles,
Annak fele regeseké,
A pajtában két szép ökör,
Szarva teli sült pereccel,
Annak fele regeseké,
Füle teli ezüst pénzzel,
Annak fele regeseké,
A pincében egy hordó bor,
Annak fele regeseké,
Róka farkán egy kossó ser,
Az maradjon az gazdának,
Köldökiben köből komló,
Az maradjon az asszonyinak.

[Minden sor után:] Dehoremeroma!

A leíró megjegyzése:

Ezt a reget az udvaron fújják el és mikor ezt elvégezték, mennek az ajtóra és ott is fúnak; mikor elfuták, bémennek és az új párokat megáldják minden boldogsággal. — Az ajtón:

Béeresztess-e jámbor gazda?
Ha be nem eresztess, azt se
[bánjuk,

Kikötözzük az ajtót,
Bennpisilesz, bennkakálasz,
Az es baj lesz a gazdának.

[Minden sor után:] Dehoremeroma!

(Egy Kénosban szolgált legény följegyzésekép közli Kovács Sándor, telekfalvi ref. pap.)

Látnivaló, hogy ez nagyon is más mint a kénosi. Nem lehetetlen, hogy mégis onnan került mint egy ott fönntartott másik változatnak átvétele. Így is nem kevésbé figyelemre méltó.

hogy ez a *rött* vagy *röt* ökör újabb alak és közvetlenül a lókodi *röjt*-re megy vissza; ellenben a Király-féle *rend* ökör szerintem, aki a népköltés hangbeli tüneményeinek teljes szabályosságát hirdetem, már más előzményt föltételez, nevezetesen olyant, melyből az *e* hang is megmagyarázódik s amely mindamellett nincs ellenében a *röt* alakkal sem. Más megoldás az adott esetben nem lehetséges, mint hogy egy eredetibb **rëjt* alakból induljunk ki. Vagyis, a székely versnek a nagy ökörré vonatkozó ezen kifejezése így fejlődött: **rëjt* ökör, ebből egyfelől *rënd* ökör, másfelől *röjt* ökör, s ebből ismét *rött* ökör, *röt* ökör. Az ellenkező fejlődés teljesen ki van zárva. Nem lehet ugyanis föltenni, hogy *rött* vagy *röt* ökörből lett volna *röjt* ökör. Mert *rött* vagy *röt* már némileg érthető alak; gondoljunk csak a *röt* vadra, melynek jelzője itt alkalmasint közre is játszott, hogy a különben érthetetlen *röjt* ökröt valahogyan érthetővé tegyék.¹ Az sem tehető föl, hogy *röjt* vagy éppen *röt* ökör *rend* ökörré változott volna, mert akkor az előbbinek *ö* hangja okvetetlenül tükröződnék az új olvasatban, már pedig itt *e* van. Azonkívül *rend* ökör nyelvünkben képtelenség; van ugyanis *rend* ruha, *rend* széna stb., de nincs *rend* ökör. Az ily rendellenes, t. i. a nyelvhasználat ellen való szó vagy kifejezés mindig más előzményt föltételez, olyat, amelyben nyelvhiba nem volt, mely azonban értelmezésre szorult, mivel akármely okból értelmetlenné vált. Itt tehát ilyen értelmező hangváltozást, népetimológiát kell föltennünk, s ezen az alapon a sort úgy megállapítanunk, amint bemutattam.

A nagy ökör bevezető verse, a Dunántúlról való átköltözés korában eszerint így hangzott: *Régi törvény nagy rëjt ökör*.

Fontos adat, hogy a Király-féle változatból hiányzik a régi törvény, ellenben [a pajtában egy] *rend* ökör van. Szintűgy a telekfalvi változatban nincs régi törvény, hanem

¹ A lókodi változat beküldője, Pálffy Ferenc unit. lelkész úr szintén népetimológiát alkot a *röjt* ökörből. Szerinte: »lehet az egész sornak ez az értelme is: régi törvény nagy *rét* ökör. Tehát nem a hangzásra leg-hasonlóbb *röt*-tel, hanem ugyanazon *rét* szóval magyarázza, melyet a dunántúli olvasatok közt is kimutattunk (»*rét* eke régi törvény«). Ez talán annak a jele, hogy a *röt* szót a székely tájszólás ott nem ismeri. A kénosi *röt* t vagy *röt* ökörről szóló adatok, melyeket Kriza közöl (Sebestyénnél: Regös énekek 324—328. ll.), azt árulják el, hogy a »vörös« jelentést ott is utólag magyarázták bele a szóba, a nagy *röt* ökörnek fából faragott és vörösre festett alakja szintén elejétől végig utólagos hozzáköltés, mely a hagyományt volt hivatva megokolni.

[a pajtában] két szép ökör; a *rëjt jelzőnek talán csak emléke csendül meg a két szóban (*rëjt* > *rét* > *két*?).

Még fontosabb az, hogy Telekfalván a két szép ökör mellett, melynek hátán hosszan sült pecsenye, kődökibe köből komló, még egy másik nagy állat is szerepel, melyet a többi változatok nem ismernek: A pajtában hízott sertés, hátán által hatvan kolbász. Világos, hogy ez a hatvan kolbász, melyet a többi változat az ökör hátára helyez, inkább a sertésre illik, holott a sült pecsenye a nagy ökröt ugyanoly joggal megilleti. Bátran feltehetjük, hogy a telekfalvi hízott sertés szintén beletartozott a székely regös ének ősi szerkezetébe. Könnyen megfejtethető, hogy miért szorult ki a többi változathoz. Azért, mert mindaz, amit róla mondtak, a nagy ökre is talál, kivéve egyetlen sort: szarva tele főtt pereccel, mivelhogy a disznónak szarva nincsen. Másrészt láttuk, hogy Kénoson és Lókodon a nagy állatról regülő vers első sorában már említve van az ökör, mely később a Király Pál-féle, a bágyi és a telekfalvi szöveg szerint a pajtában szerepel. Így a nagy ökör előtérbe nyomulván, mint különben is tekintélyesebb állat, könnyebben kiszoríthatta helyéről a nagy disznót.

Továbbá Telekfalván két szép ökörről szól a reg. Bizonyára csak egy ökör van helyén, még pedig nem rend ökör, mint a hosszufalusi változat mondja, hanem mint Kénoson és Lókodon éneklük, nagy ökör. A sor tehát eredetileg így volt: *A pajtában egy nagy ökör.* Ez a *nagy* jelző innen nyomulhatott be az első sorban levő *rëjt ökör* elé, ahol egyúttal a vers eredeti mértékének helyreállítása végett is szükség volt rá, mert a versor, mint alább látni fogjuk, eredetileg nyolctagú volt.

A székely változatok refrénje: *dehó reme roma*. Csak Kénoson nyújtják meg a *reme* szó párjában lévő rövid *o* hangzót: *dehó reme róma*. Ez a nyújtás nyilván utóbb történt, még pedig egyrészt talán a dallam következtében, mely ezen a helyen hosszú,¹ másrészt a közismert Róma város név hatása alatt.

¹ Megemlítem itt, mert így mindenki könnyen latba vetheti a dallamra vonatkozó utalást, hogy a dallam lényegileg ugyanaz, mint a regös énekkel azonos ritmusú és amellet a betűrímnél fogva is hozzá hasonló közismert gyermekdalé:

*Szabad péntek, szabad szombat,
Szabad szappanolni (v. -ozni);*

de csak ezen két sor végéig. Teljesen így a szintén egyező ritmusú játékdal:

*Elvesztettem keszkenőmet,
Szidott anyám érte.*

(Vö. Sebestyén: Regös énekek. Zenei mell. 28. sz.)

Hasonló nyújtás történhetett a bágyi változat *regös* szavában; az itt eredetibb rövid *ö*-nek ugyanis a ritmus követelményeképp szintén hosszú hang felel meg ott, a hol e szót először említi a szöveg: mert el | jöttek | a re | gösök; holott a többi helyeken inkább a rövid hang felel meg a ritmus szabályának, minthogy a második szótag thesisben van: annak | fele | regő | söké. A fejlődés tehát ez volt: *roma*: *rōma*: *Róma*; *regēs*: *regös*: *regös*: *regös*; a többi székely változatok *reges*-t mondanak.

Már most a székely alapszöveg helyreállítása végett még csak arra van szükségünk, hogy a rendelkezésünkre álló öt ismert változatnak minden sorát beillesszük a maga helyére a fent már előre megjelölt korlátozásokkal. Kihagyni csak olyant hagyunk ki, ami föltétlenül későbbi hozzátoldás, mint a Sebestyéntől is ilyennek bizonyított sor a Király-féle változatban: az az aszszony sarjadéka. Minden egyebet, ami ellen értelmi akadály nincs, beleveszünk a külön székely alapszövegbe, s az így megállapított szerkezetbe fogjuk azután mindazt beilleszteni, amit a Dunántúlról idevalónak találunk. A nagy állatokról regölő versek ősi székely alapszövege ily módon helyreállítva így szól:

*Régi törvény nagy rējt ökör,
 Annak fele regeseké;
 A pajtában hízott sertés,
 Hátán által hatvan kolbász,
 Annak fele regeseké;
 A pajtában egy nagy ökör,
 Hátán hosszan sült pecsenye,
 Annak fele regeseké;
 Szarva tele főtt pereccel,
 Annak fele regeseké,
 Füle teli aprópénzzel,
 Annak fele regeseké,
 Orra teli vargatóvel,*

*Az maradjon a gazdának;
 Köldökibe köből komló,
 Az maradjon az asszonynak;
 Fara tele magyaróval,
 Az maradjon a fickónak;
 Farka bojtján két kupa ser,
 Annak fele regeseké,
 Függ a rudon véres májas,
 Annak fele regeseké,
 Az asztalon ordás béles,
 Annak fele regeseké,
 Az asztalon két font kalács,
 Annak fele regeseké,*

De hó reme-roma! [minden sor után]

Ez volna tehát az a szerkezet, melyben a regös ének e része Dunántúlról a Székelyföldre átvándorolt. Természetesen, ez még némileg módosulni fog, ha majd a dunántúli változatokat egyesítjük evvel a székely szerkezettel.

Maradjunk azonban egyelőre még a rőt ökörnél.

A dunántúli változatok ebből a szempontból két főcsoportra oszlanak. Az elsőbe azokat sorozom, ahol a székely változatokból kikövetkeztetett rejtelmes *réjt* előrész helyén hasonlóan *e*-féle magánhangzós szó vagy szókezdet áll; ezek a következők:

<i>réit-</i>	(Teskánd)	} Zala megye.
<i>réjít-, réjt-</i>	(Tárnok, Ebergény)	
<i>rejt-</i>	(Söjtör)	
<i>rét, rétt,</i>	(Hosszufalu, Pereszteg, Bögöte: Vas megye; András-hida, Zala-Szentgyörgy, Boldogfa, Boncodföld, Nagy-Páli: Zala m.; Pankasz, Hegyhát-Sál, körmendi járás: Vas megye.)	
<i>hét</i>	(Cséb: Zala, Rempe-Hollós: Vas).	

A másodikba azokat, melyekben az *e* helyén öző tájszólású alak, tehát *ö, ő* vagy belőle képzett diftongus van:

- röjt-* (Zala-Egerszeg vidéke, Bak: Zala, Csehi: Vas, Oltárc, Nagy-Lengyel, Letenye: Zala).
*rök, rüök (Kustánszeg: Zala).
rök, rög (Nova vidéke: Zala).

Egyetlen magában álló eset az, melyben az *e, ö* helyén *a* hangot találunk: *hajt-* (Osatár: Zala m.).

A *réjt ökör* második felének, az *ö kör* szónak megfelelő rész Dunán túl nagy változásokat mutat: *e* hangzós alak igen kevés van, mindössze csak kettő: *-eke* (Gősfá, Vas m.) és *-eki* (Sármellék, Zala m.). Annál több az *ö* hangzós:

- ököm* (mint fentebb *réit* — *rejt* alatt, továbbá: András-hida, Zala-Egerszeg vidéke, Bak: Zala m.).
-ökön (Zala-Egerszeg vid., Oltárc: Zala).
-ökö (Gébárt: Zala).
-öki (Zala-Egersz. vid.).
-ök a (Nagy-Lengyel, Letenye: Zala).

Olyan változat, ahol a keresett *ö kör* szintén előfordul, csupán 16 helységből van, kilenc alakban: Ezek a következők:

- riét ökör, riégi törvién* (Zala-Szentgyörgy).
rét ökör, régi törvény (Boldogfa, Nagy-Páli, Pankasz).
rét ökör (Boncodföld).
rött ökör, régi törvény (Hegyhát-Sál és körmendi járás).
hét ökör, régi törvény (Cséb, Rempe-Hollós).
rök ökör, rög ökör (Nova vidéke).
rüök ökör, riégi törvény (Kustánszeg).
regi ökör, régi törvény (Csács-Bozsok, Csonka-Hegyhát, Nova, Pórszombat és Kerka-Kálóca).

Látjuk, hogy mindezekben értelmes szó van az ökör előtt. Rét ökör valószínűleg úgy értendő, hogy arról a rétről van szó, melyen az ökör legelni szokott és mind a kettő régi törvénynek mondatik: rét, ökör régi törvény. De meglehet, hogy itt is a *rét ruha* analógiája működött közre, mint a Székelyföldön a rend ökörnél; vö. még: *rétümög* = egy szál, egy rend ümög. *Rétt ökör*ben valószínű, hogy a *ré*, *ré* igének mult idejű igenevét sejtették: ökör, amely rítt. A *hét* ökör ennek a *rét* ökörnek közvetetlen folytatása. *Rüök*, vagy **rök*: *rök* ökör, mint Sebestyén magyarázza, (vö. MTsz.) vöröses ökröt jelent; régi ökör nyilván a vers második felében levő *régi* törvényből indult ki, de a göcseji *rök* mellett kifejlődött *rög* ökörnek *g*-je is segíthetett, vagy megfordítva: *régi* ökör miatt lett *rög* ökör. Az elavult *rök*-ön kívül csupa olyan szó, amelynek értelme ugyan van, de az ökörré sehogy sem illik. Tehát népetimológia az egész vonalon.

Ezen ökrös alakokkal szemben áll a változatoknak egy sora, ahol ökör helyett is meg az ökör jelzője helyett is más van, köztük nem egy, melynél a tréfás célzatú értelmezés nyilvánvaló, mint pl. *réjj tököm* és *hajtököm* (vö. *rétt* ökör és *tök-fej*): az utóbbinál bizonyosan a rákövetkező másik refrénsor: *haj*, *regő* rejtem első szava is közrejátszott azon erős asszimiláló hatásnál fogva, melyet a párhuzamos vagy közvetetlenül szomszédos részek a versben egymásra gyakorolnak.

Az esetek nagy többsége olyan, hogy az eddig külön tárgyalt két rész (*réit*- stb. meg *-ököm* stb.) teljesen összefolyik, egy szót tesznek, s ez legtöbbször: *rejte*k, *rejtök*, vagy *röjtök* s a végzet vagy az első személyű birtokos rag (-m) vagy a helyrag (-n), vagy -i képző, s egy-két esetben itt egy sopronmegyei helység neve: *Röjtök* látszott közrehatni. A nevező eset is előfordul s akkor utána vagy a nevelő tölti ki a ritmus hiányát: *röjtök a*, s ebből összevonással *ritka*, vagy ismétléssel pótolják a hiányt.

Hogy viszonylanak ezek a torzalakok egymáshoz? Melyik az eredeti, melyik a későbbi fejlemény?

Riét: *rét*, *rüök*: *rök* semmi esetre sem lehetnek eredetiek, mert láttuk, hogy már a székelyeknél *rejt* van. Ebből a *rejt*-ből, melyet a Dunán túl szintén megtalálunk, még megérthetnők a dunántúli *rejt* és *röjt* alakokat. Csakhogy nem vethetjük őket össze egymással, mert ezekben nincs *ökö*r, hanem *-ököm* a vég-

zet: *réjtököm, rőjtököm*. Még kevésbé magyarázhatjuk meg az egyszerűtagú *rőjt* alakból a teskándi *réit*-alakot. Ellenben megfordítva igenis célt érünk, mert ebből a *réit*-ből, melyhez a refrén második sorában egy helyről (Döbréte, Zala m.) kimutatott *ráite* is tartozik, a többi, rövidebb alak minden nehézség nélkül magyarázódik.

Támogatja föltevésünket még egy nyomós tényező, a ritmus, melynek szabálya, versről lévén szó, itt döntő súllyal esik a latba. Láttuk, hogy a tárgyalt sornak megfelelő székely szerkezetben hét szótag volt (Régi törvény *rőjt* ökör), de kitoldották a sort a nagy jelző beszúrásával s így a ritmust helyreállították.

Réitököm régi törvény teljesen megfelel a székely sornak, csupán a versben foglalt mondatrészek sorrendje változott: itt elül van az alany, s így találjuk az egész Dunán túl (tehát ezt a sorrendet kell eredetinek tartanunk), míg a székelyek hátravetik az alanyt. Egyetlenegy más eset sincs, ezen a teskándi változaton kívül, ahol a teljes ritmikai megfelelést konstatahatnók. Ennek hangalaki régisége már azért is önként következik, mert hiszen a mondatrészek ily elhelyezése mellett a ritmus hét szótaggal szintoly kitűnően megáll. (Vö. a másik refrénsort: Haj regő, rejtem; vagy pl. a gyermekverset: Pap vagyok, prédikálok stb.) Semmi ok sem lett volna tehát, hogy *réit* lépjen ütempótlás céljából *rőjt* vagy *réjt* helyébe.

Mi lehet már most ez a *réit*?

Azt hiszem, semmi más, mint a régiségből jól ismert *réül, révül*, extázisba 'jó' igének -*ít* képzős párja: *réít*, a mai *rejt*, 'eldug, eltüntet' igének régi előzője.

Véleményem szerint a szónak legrégibb jelentését a mai közmagyar *rejt* tartotta fenn, míg a teljesebb hangalakú *réít*, *réül* a vallásos ihletben, extázisban való elrejtezés fogalmának vált hordozójává, miután pogány értelemben való 'elbűvölés' jelentésétől ehhez a keresztyén árnyéklathoz amúgy is csak vékony mesgye választotta volt el. Az 'eldug, eltüntet, eltakar'féle alapjelentésből egyforma könnyen származhatott le mind az ősből 'elbűvöl, elvarázsol' jelentésű, mind pedig a már keresztyén fogalmat, extázist jelölő *réit* és párja: *réül*. Vö. a régi *elrejtezik, elrejtőzik* alakokat (NySz), melyek már szintén az utóbbi jelentésváltozás képviselői.

De még itt nem állhatunk meg.

Okvetetlen föl kell ugyanis tennünk a nyelvtörténet alapján, hogy *réit* még régibb hangalakra megy vissza, mely nem más, mint *rééjt* és ennek folytatása a két helyen fönmaradt *réjít, réjt*; míg a rövidült *réjt*: *rejt, röjt*, melyre számtalan példa van a változatokban, ennek a *réjt*-nek szabályos folytatói mai nyelvünkben. A *rééjt*: *réjt* hangváltozásra nézve vö. *fé-eső*: *féső*: *fésű*, *né-ember*: *némber*. A *rééjt*: *réit* igenek *k*-képzős főnévi származékát ismerjük föl az idézett teskándi változatban: *réitököm* [régí törvény]. Vagyis a kezdősor régebben így volt: *Rééjtékém régi törvény*.

De még egy igen fontos körülményt kell itt számba vennünk.

Ugyanez a *rééjt*: *rejt* szó nemcsak az ökörről szóló vers első sorában, hanem a dunántúli refrén második sorában is, mely a tulajdonképi refrén, számtalanszor előfordul: *haj regöl rejttem*, *haj regő rejttem*, *haj regé rejttem*, *rejte*, *rejte*, *rejtő* stb. Roppant változatos alakok, de legnagyobb részükben ott van *rejt*, mint alapszó. A székely változatokból láttuk, hogy ott a rendkívüli eltorzult refrén: *de hó reme roma* hat szótagú és nem öt, mint itt találjuk. Hogyan lehetett hat szótagú? Megfelel rá a most fölhozottakon kívül a Dunántúlról két változat:

1. A már idézett döbrétei, ahol ez van: *Ej regő, ráite*. Minthogy a betürínnék a magánhangzóban is egyező tökéletesebb alakját: *regő rejt* eredetibbnek tarthatjuk, ez a *ráite* nem lehet más, mint **réite*, amely viszont ebből lett: **réitēm*, a teskándi *réitök* főnévnek teljesen megfelelő igei alak. Vagyis az egész refrénnek a *ráite* előtti alakja az idézett változatban ez volt: *Ej regő réitēm*.

2. A bucsui ú. n. misztérium VI. szakaszának misztikus refrénje: *Hadd legédégellēn*. Misztikusnak azért mondom, mert a szöveghez nyilván semmikép sem tartozik. Erről egy tekintet meggyőz:

Amott vagyon egy tóállás, — Hadd legédégellēn, hadd legédégellēn!
Azt is fölveré az apró sásos, — Hadd legédégellēn stb.
Arra is rászokván csudafiuszarvas, — Hadd legédégellēn stb.

Ez a szöveg iszonyú pusztulás jeleit mutatja: a tóállás hadd legédegellen, az apró sásos hadd legédegellen! Csudaszarvas az egyetlen alany, melyre a *legédegel*-nek olvasott ige alkalmazható volna. De még erre sem illik, mert hiszen egy közönséges szarvas sem legeli a sásost, hát még egy csodaszarvas!

Annak legalább is selyem füvet kellene legelni. Sokkal természetesebb, ha föltesszük, hogy ide a regös ének egy másik változatának refrénje vegyült bele, amilyen vegyülésre több példa van a változatok közt,¹ még pedig azon refrének egyike, ahol rege és rejt voltak egymás mellett, s egy ilyen *haj regé rejtém*-féle idegen refrén tükröződik a *hadd legédégellén* olvasatban.

Azt mondhatná valaki, hogy regélésről levén szó, a tárgyalt rejtélyes szó talán ez volt: *hadd regéldégéljem*, vagy: *hadd regéldégéljen*.

Teljesen kizárt lehetőség! Nem is említve azt, hogy *regéldégél* époly értelmetlenség az id. helyen, mint *legéldégél*, a változatok roppant száma tanúskodik a mellett, hogy a refrénben két alliteráló szó volt: *regé rejtem*, *regé rejtek*, *regő rejtem*, *regü rejtem* stb. De a *regéldégél* szónak valamely visszhangjával egyik refrénben sem találkozunk, éppoly kevésbé, mint *legédegel* ígével. Mindamellett annyit meg kell engednünk, hogy a *hadd legédégellén* alakot megelőzhette itt olyan olvasat, melyben a *regé* ígére gondoltak, pl. * *hadd regéldégéljen* > *regédegellen*. De az nem lehetett eredeti, minthogy a többi szöveggel összefüggése nincs. Már pedig a folklóre hagyományainak vizsgálatában mint alapelv az vezet, hogy az összefüggő szöveg eredeti megvoltából kell kiindulnunk. Mindez föltétlenül arra utal, hogy itt más szót keressünk. És van-e természetesebb megoldás, mint az összes változatokban oly gyakori és hangalakjával a *hadd legédegellen* refrénhez oly közel álló *haj regé rejtem* valamely előzményét sejtenünk e megkövesedett ösképletben? Ez az előzmény: *haj regé réejtem* volt. Ime az ősi hatos, melynek quantitását a székely *dehőremeróma* is tükrözi, teljes épségében előkerült a Dunán túl is!

Csakhogy itten még egy bökkenő van. Helyezzük egymás alá a két olvasatot:

- a) *Hadd le - | géde - | gellen.*
 b) *Haj re - | gé ré - | ejtem.*

Látjuk, hogy eszerint b)-nek második ütemében hangsúlyos hosszú szótag: *ré-* áll szemközt a)-nak hangsúlytalan rövid *de-* szótagával. Ebből kettőt következtetek:

¹ Pl. Nagy-Páli: a) Rét ökör régi törvény, Haj regő, rejtő!

b) Haj regő, régi törvény, Haj regő rejtő!

Cséb: a) Haj regő rejtém! b) Haj regő rejté!

1. Az illető helyen, t. i. ahol a vers thesis-e van, eredetileg rövid szótag volt, a)-val egyezően; vagyis: a *ré-* nem volt hosszú *é*-vel, hanem rövid *e*-vel s a két rövid *e* között ebben az ősalakban egy mássalhangzónak kellett lenni, mely azután eltűnt. Ilyenül ajánlkoznék a *v*, melyet *rēj̃t* párjában, *rēül*-ben ki is lehet mutatni a régiségből: *rēvül*. De azért nem maradhatunk meg mellette, minthogy a nagyszámú olvasatok egyike sem tartotta fenn, holott ha ott lett volna, valamely *rév*- vagy *rev*-féle olvasattal okvetetlen találkozunk kellene valahol, ha nem is a refrénben, hát a rőt ökör helyett, pl. *rév* ökör v. *reves* ökör. Ilyesminek azonban híre-hamva sincsen. Legalkalmasabb lesz ennél fogva a megjelölt hiány pótlásául ugyanazon gutturalis nasalis *ŋ*, melyet összehasonlító nyelvészeink tesznek föl *fej* szavunk ősmagyar alakjában: *feŋ*; vagyis amint *fej* < *fē* még régibb *feŋ*-re, szintűgy ez a *rej*- > *rē* - még régibb *reŋ*-re vezethető vissza; tehát *rēj̃t* előzője ez volt **rēj̃t* vagy a képzőnek eddig ismert legrégibb fokát is feltüntetve: *rēj̃t̃*. Így a) és b) egyezése még föltünőbb, s a vers hibátlan:

- a) *Hadd le - | géde - | gellen.*
 b) *Haj re - | gé *rē - | rēj̃t̃em.*¹

De még itt sem állhatok meg következtetéseimben.

Ha megengedjük annak lehetőségét, már pedig meg nem engednünk egyszerűen képtelenség, hogy a)-nak előzménye b): akkor egy lépéssel mindjárt tovább mehetünk. Kétségtelen ugyanis, hogy a)-ban *legédég̃el* annyi mint **legeldegel*, vagyis: a második szótagbeli *e* után *l* volt az ősi alakban. Minthogy a változatok közt a refrén *l*-es alakjai sűrűn találkoznak (regöl rejtem, regül rejtem, regőlejem, regölhetem): föltehetjük, sőt föl kell tennünk, hogy b) ősalakjában *rege*- után szintén *l* volt, vagyis a refrén még pontosabban így hangzott: *haj reg̃el rēj̃t̃em*.

Mi ez a *reg̃el*? — A már ismert *reg* főnévnek a régente *-él* > *él* hangzású, mai *-ül ül* raggal való alakja *reg-él* > *regül*.

¹ Ebből következik, hogy a magyar **rēj̃t̃*: *rejt* ige nem szakasztott mása a vogul *räut*-nak, mint eddig hittük (Budeniz: MUSz.), hanem csupán alapszava: *rēj̃*- egyezik pontosan a vogul *räu*-val; de míg ennek egyszerű *-t* képzője van, a magyar *rejt*-ben már a *-jt* összetett képző lappang és csak a magyar szónak későbbi rövidülése okozta a látszólag teljesen egyező hangalak keletkezését. Az is nyilvánvaló ezek után, hogy a vog. *rē* 'isteni hevület' hangalakjánál fogva bajosan tartozhatik *rejt* szavunk rokonsága körébe; *reux* 'brennen' (naptól) pedig jelentése miatt nem ide való.

Vö. a régiségből: *belel*, *kivel* (ma is tájshólasílag: *kível*), *környel* (> *környül*) és később az *ë* nyújtásával: *orcél* (> *arcúl*). Az eredetileg ablatívuszi ragnak már régente, mint az *orcél* példában, latívusi jelentése is volt, ma is van: *arcúl út*, országúl elterjed. A *regél* mind a legrégíbb hangalakot, mind a szintén régi latívusi jelentést megőrizte. Ebből a *regél* alakból könnyen magyarázhatók az összes többi változatok: *regél s ebből egyfelől *regöl*, *regül* stb., másfelől meg *regé*, *regë*, *rege*.

Irodalmi nyelvünk *rege* szava tehát voltakép ragos alak.

Ami a *reg* jelentését illeti, kétségtelen, hogy a szó eredetileg 'éneket', kiválóan 'varázsséneket' s ebből folyólag később varázslást, búvölést-bájolást jelentett, miként erre már rámutattam a fentiekben. A tárgyalt refrén még az eredeti jelentést tünteti föl. Az egész sornak (*haj regél rënyëxtëm*) tehát ez az értelme: *haj 'énekül* (énekbe) *varázslom*'.¹

Megtalálván a tulajdonképi refrén nyomozása közben a *rejt* igének még a *rëjët*-nél is régíbb fokon álló ősmagyar *rënyëxt* alakját: ezt most a *rët ökör*-re is alkalmazni fogjuk; mert világos, hogy a teskándi *rëitököm* [régi törvény] a *rët ökör* apja, ez pedig édes testvére a *röt ökör*-nek s így közös származási táblájukon a *rëitököm*-nél is régíbb őst az imént kifejtett *rënyëxt*-ből akkor kapjuk meg, ha ennek *-k* végződésű főnévi alakját (*rënyëxtëk*) iktatjuk be a *rëgi törvény* elé. Az ily *-k* képzős deverbális főnevek képzője előtt azonban a nyelvtörténeti adatok szerint sok esetben hosszú *ë(á)* hangzó van (vö. *verëjtëk* > *verítëk*, *választëk*, *maradëk*, *játëk*), sőt magának a *rejtëk* szónak is régíbb *rejtëk* alakja ki lévén mutatva, természetesen az alapszónak *rënyëxt* ősalakját szintén ily hosszú magánhangzós *-ék* képzővel látjuk el, annyival is inkább, mert így a vers is jobb. Vagyis a *röt ökör* olvasatnak

¹ Munkácsi szerint (Árja és kaukázusi elemek. 524—526. ll.) *reg* 'ének' szavunk árja kölcsönvétel a finnugor nyelvekben s régíbb *ereg hangalakra megy vissza; a *rege* szóban pedig *mese* analógiájára *-e* képzőt tesz föl, ami — fejtegetéseink alapján — tévedésnek bizonyul, bár nem lehetetlen, hogy *mese* hangalakja befolyással volt a *regél*-ből rövidült *rege* megszületésére, ill. arra, hogy nevező esetnek tekintették. Az *ereg: *reg* származtatás nem ellenkezik az itt kifejtettük eredménnyel, mert semmikép sincs kizárva, hogy a *reg* szónak még ősi bb korban *ereg-féle bővebb hangtete volt. Ezek szerint a tárgyalt refrénnek akkor kellett előállnia, mikor a *reg* szó már elvesztette volt kezdő magánhangzóját. — Nem akarom elhallgatni azt a más ík lehetőséget, mely szerint *regé irányragos alak, minő *belé*, *alá* stb., tehát *regé rejtem* = regbe, énekbe varázslom.

alapjául szolgált első sor a hozzátartozó refrénnel együtt a leg-
 ősből szerkezet szerint ez volt:

*Rënjëtkëm régi törvény,
 haj, regël rënjëttëm!*

Mai kiejtésünk szerint:

*Rejtëkëm régi törvény,
 haj regül rejtëm!*

Értelme pedig a két sornak eredetileg ez: »Varázslásom régi törvény, haj regül (énekbe) varázslom«. Nyilván a pogány magyarság bővigéje s nyelvének és költésének valószínűen még a honfoglalás előtti korból való, tehát eddig ismert legrégibb összefüggő hagyománya. Úgy látszik, az egymásnak szánt fiatalok összeboronálását eszközölték vele, mert a regös ének céljából ezt említik ma is Dunán túl szintúgy mint a Székelyföldön s az ének utolsó részében csakugyan *regël rënjëttik*: énekbe rejtik az ifjú párok nevét.

A dunántúli változatok legtöbbjében, egyezően a székellyel, a *rënjëtt* alapszónak rövidült alakja: *rëjt, rëjt, rëjt, rëjt* kerül elő s a képző is mindenütt csak rövid hangzós *-ek* v. *ök*: *rejtëkëm, rejtököm* és az özés továbbterjedésével: *rëjtököm*. Az alapszó jelentésének elavultával meg volt adva a lökés arra, hogy a szót különféleképp magyarázzák és tagolják szét (*rët eke, rëjtököm* stb.); az utóbbi öző alakok pedig okot adtak az ökrös olvasatok keletkezésére. A szót, valamint általában az egész sort nyilván már akkor sem értették, mikor a székely szerkezet még nem vált külön, s így lett már Dunán túl az egység korában *rënjëtkëm, rëjtëkëm*-ből egyrészt: *rëtekem* > *rët eke*, másrészt özéssel: *rejtököm* > *rët ökör* stb. A többi elváltozások hasonló módon termettek s a mondottak alapján könnyen megérthetők.

Nem tántorodva el a már eddig is szép sikerrel jutalmazó iránytól, hogy a székely alapszöveg után az összes dunántúli változatok ősi egységét, illetőleg annak a székelyhez találó maradványait keressük: itt közbevetőleg nem térhetünk ki az elől a tekintet elől, hogy mind a székely, mind a dunántúli hagyományra nézve az *ökör* olvasat képviselőit egy külön kisebb egységbe foglalva elemezzük. Mert nyilvánvaló, hogy ezek az *ökrös* változatok a többivel szemben egymáshoz tartoznak, külön csoportot tesznek. Hasonlítsuk össze tehát Dunántúlról azokkal az alakokkal, melyekben *ökör* van *-ököm* helyett, a székely reg idevágó sorát:

régi törvény, nagy rejt ökör s első pillantásra kitűnik, hogy ehhez a dunántúliak közül legközelebb járnak: *riét* (*rét*) és *rét* ökör (Zala-Szentgyörgy, Boldogfa, Boncodföld, Nagy-Páli — Zala m. és 'körmendi járás', Hegyhát-Sál, Pankasz — Vas m.). Viszont ezek, mint már tudjuk, eredetibb *rétököm* (*rejtököm)-féle alakból támadtak (Hosszufalu, Pereszteg, Bögöte — Vas m. és András-hida — Zala m.). Köztük mintegy az átmeneti fokot jelöli meg, az a magános olvasat (hapax legomenon), ahol a szóvégi -m már elmaradt ugyan, de a helyét pótló -r, mely által az -ököm: ökör fejlődés befejeződött, még nincs meg: *rétökö* (Gébárt — Zala m.). Kétségtelen, hogy itt az utána következő *régi* szónak kezdő r-je segített a *rét ökör* olvasathoz: *rétökö régi* > *rét ökör régi* [törvény].

Hogy még jobban meghatároljuk a székely szerkezet idevágó helyének s ez alapon lehetőleg az egész székely szerkezetnek rokonsági körét a dunántúli hagyomány területén, most mind a *rét ökör*-ről szóló sort, mind a hozzáfűződő refrént mint külön kis egységet fogjuk tekinteni, s úgy vizsgáljuk, hogy a székely szerkezetnek a dunántúli változatok közül melyek a legközelebbi másai, hol van meg a két sor leghasonlóbb szöveggel, lehetőleg ugyanazon egymásutánban és — amennyire lehet — ugyanazzal a quantitással stb. Az őz ejtésű jelzővel képzett alakokat (Kustánszeg: a) *rüök* ö., Nova vidéke: *rök > *rök*, *rög* ö.), valamint a *régi* jelzősöket (Kustánszeg b) Nova, Csács-Bozsok) elűtő voltuknál fogva mellőzhetjük. Két helyen az *ökör* jelzője: *hét* (Rempe-Hollós, Vas m. és Cséb, Zala m.). Ezek is tehát emiatt mint messzebb állók háttérbe szorulnak. Más két helyen a már nagyon föltűnő hasonlóságú *rét ökör* találjuk (körmendi járás és Hegyhát-Sál, Vas m.), de itt megint a sorrend más: elül van a refrén, még pedig bővült alakban (Haj, regő rejtem, Azt is megengedte Az a nagy uristen) s azután jön a *rét ökör régi törvény*. Viszont Pankaszon a refrén más. (*Rét ökör* régi törvény, Hogy regő rejtsen stb.). Szintígy Nagy-Páliban a) *Rét ökör* régi törvény, Haj regő rejtő; b) Haj regő régi törvény, Haj regő rejtő!) A boncodföldiből csak ennyit tudunk: *rét ökör*..., a többit nem közli Sebestyén. A gébártit (*Rét ökö*, régi törvény Haj regő rejtem!), mint ahol az *ökör* csak félig van meg, azonkívül *regő* hosszú ö-je is elűt a székely alaktól (*reme*), e két ok miatt tesszük hátrább. Marad még csak kettő: a zalaszentgyörgyi (*Riét ökör*, riégi törvién, Haj regüő rejtem), de itt a *regüő*-beli diftongus (*regöl: *regő*: *regüő*) a székely refrénben levő *reme* rövid

véghangzójával szemben a szorosabb egyeztetést szintén megnehezíti; és a boldogfai (*Rét ökör*, régi törvény, Haj regő rejtem!), melynek szövegét S. szintén nem közli ugyan, de utal arra, hogy az előbbihez tartozik. Már pedig egyébként éppen a zalaegerszegi típus csakugyan leginkább idevág. Az énekmondó neve ott is *regős*, ami a székely *reges*-nek pontosan megfelel. Nagyon nevezetes, hogy éppen itt a székely nagy disznónak párja is előkerül, ha nem is mint meglevő, de mint reménybeli áldás a jó kívánságok sorában:

Aggyon az ur isten ennek a gazdának
 Akkora hizót, mind e' biho [bival];
 Akkora szalannát, mind az ajtúoszárfa;
 Akkora háját, mind e' csöbör.

S ez nem lehet helyi hozzáköltés, hanem régi hagyomány, mert más változatok is beszélnek róla; így az *ökör* olvasatuak közül a novai, még pedig az egyszerű átkölcsönzést kizáró szöveggel:

Akkora disznót, mint egy boryú,
 Akkora szalánát, mint egy ajtó,
 Akkora háját, mint egy csávás sajtár,
 Akkora órgyát, mint egy mestergerenda.

Evvel egyezően a mileji s ezt rövidítve a csonkahegyháti. Azonkívül a távolabbi változatok közül a vörsei (Somogy m.), ahol már csak ennyi maradt belőle:

Négy jó hizót,
 Olyan vastag szalonnát,
 Mint az ajtúoszárfa.

Másutt a jókívánságok közt elő nem fordul. Világos jele ez annak, hogy a nagy disznó azon a területen hizott, ahol az *ökör* olvasat kifejlődött s a nagy ökörrel együtt innen ment át a székelyekhez. Csakhogy, dunántúli disznó lévén, nem hízhatott pajtában, mint a székely reg mondja, hanem ól vagy *hidas* illette meg (vö. Kis-Görbő, Zala: Jó tiz hidast, Bele egy koszos malacot), annál is inkább, mert így a *hizott* és *hidas* a különben hiányzó betűrímet is megadja. E föltevés alapján vesszük föl a székelyszöveg a *pajtában* szavai helyett: a *hidasban*. Íme a nagy disznó, melyet még a Székelyföldön mint az áldást, bőséget jelképező nagy ökör méltó társát mutattunk ki, itt már csak pium desideriummá vált. A újév sugalmazta jó kívánságok közé keveredett és hozzájuk hasonult. A korpa megette a disznót. Mily szeszélye a népköltés tündérének!

De nemcsak a nagy disznó vegyült bele az újévi jámbor óhajtasok közé s öltözött az ő köntösükbe, hanem az is, ami a hátán volt, mikor még eredeti mivoltában jelent meg. A székely szerkezet csak *hátán által hatvan kolbász*-ról énekel a nagy disznóval kapcsolatban. A most tárgyalt dunántúli változatok némelyike, mint ép a zalaegerszegi is, mindjárt a nagy disznó után mindenféle jóból százat kíván: száz kereszt buzát, száz szekér szénát stb. És van eset arra is, hogy e száz meg száz jó tetejébe a nagy disznó tartozékai következnek, mint Pórszombaton és Kerka-Kálócfán: akkora szalonnát, mint ez az ajtó, akkora háját, mint két akós hordó. Ez megengedi a következtetést, hogy eredetileg a százaz szám a szalonnára is vonatkozott, amely még régebben a disznónak *hátán hosszan* lehetett, mint a sült pecsenye a nagy ökörén. Így egészítjük ki a székely szerkezet nagy disznóját Dunántúlról evvel a sorral: *hátán hosszan száz szalonna*. A *hatvan kolbász* mellett a *száz szalonna* egészen jól elfér a nagy disznó hátán: egyik keresztben, a másik hosszában.

Föltehetjük, hogy ehhez hasonlóan a nagy ökörnek *hátán* által is volt valami. Sajnos azonban, ez iránt még ennyi támaszték sem kínálkozik a szövegek közt mint a száz szalonna fölvételére.

Egyáltalán magából a nagy ökörből a Dunán túl semmisem maradt, mert hiszen nevén kívül, mely mindenestre az ő emlékét őrzi, bár az sem teljesen az övé (csak úgy jutott hozzá, mint Pilátus a krédóba), a nagy ökörnek nyoma sincs a hagyomány itteni szövegében. Talán csak azt az egyet tekinthetjük még ilyennek, hogy a jókívánságok első helyen említik épen itt, ahol a nagy disznó emléke is megvan és sok más helyen. *Nagy* ökör helyett azonban *két kis* ökröt mondanak, ami onnan lehet, hogy utána *két kis* béres szokott lenni; pl. Nova vidékén is: [Aggyon az ur isten stb.] *két kis* ökröt, *két kis* bérest. Nyilván a vers második fele hasonította magához az elsőt, amely talán így volt, *négy* nagy ökröt [*két kis* bérest]; mert *négy* ökör a magyar gazda ideálja, s ehhez két kis béres tökéletesen elég. Itt tehát megint az a csoda esett meg, hogy a *két kis* béres fölemésztette a *négy nagy* ökröt. Hogy itt is megvolt valaha s nemcsak kívántul, hanem a maga személyében úgy, mint a székelyeknél látjuk: arra bizonyosságért messzebb kell mennünk. Az ökrös olvasat körén kívül eső vasmegyei változatok egyikében (Nick) ugyanis ezt találjuk:

Ajtó mögött erszény tele aprópénzzel.

A bemutatott székely szerkezet változataiban megfelel ennek a nagy ökröről szóló ismert sor:

Füle tele aprópénzzel.

Ebből következik, hogy az ökrös olvasatok közösségének korában az aprópénzt már a nagy ökör fülébe helyezték s így meg kellett lenni magának a nagy ökörnek is mindama hozzávalóságokkal együtt, melyeket a székely reg említ. Eredetileg azonban az aprópénz mégis inkább az *erszénybe* való, mely nyilván *csatos* volt, mint az egymástól elég távol eső változatok is mondják és alkalmasint a *fogason függött*; vö. a székelyeknél a telekfalvi regben: *Függ az rúdon véres májas,*

és a Sebestyéntől helyesen rekonstruált szentbalázsi (Zala m.) megfelelést: *Fogason lóg csatos erszény.*

Úgyhogy az erszényre vonatkozó sorok, számba véve még a székelységnél és a Dunán túl pontosan megegyező rendelkezést a pénz hovaforditása iránt, mind az ökrös alakokban, mind az alapszövegben eredetileg így lehettek:

*Fogason függ csatos erszény,   Annak fele a gazdái,
Tele vagyon aprópénzzel,   Fele szegény regösöké.*

Ily szöveggel is illesztjük bele az ősi szerkezetbe.

Hogy mi volt a nagy ökörnek fülében, mielőtt pénzre tett szert, arra — úgy vélem — a bágyi reg adja meg a választ. Itt ugyanis az *asztalon két font kalács* van. Minthogy az ökörnek *szarva teli sült pereccel*: föltehetjük, hogy fülében is ugyanilyen süteményféle volt; azért a font kalácsot tesszük az aprópénz helyébe s ezzel egy újabb alliterációs sort kapunk:

Füle teli font kaláccsal.

Ha még hozzáadjuk, hogy az ökrös olvasatok szűkebb köre a versalakra nézve is szorosabb egyezést mutat, amennyiben fönttartotta az ősi nyolcas sort azokban a versekben is, melyek másutt többnyire hét szótaguvá rövidültek, t. i. a nagyfontosságú összegregülő mondókában, akkor nem mulasztottunk el egy tanúságtételt sem azon föltevésünk igazolására, hogy ezek az ökrös alakok Dunán túl a székely szerkezettel az elválás előtt külön egységbe tartoztak; *quod erat demonstrandum.*

Ennek az igen érdekes számbavételnek meglepő eredménye tehát az, hogy a tárgyalt két sor, sőt az egész hagyomány dunán-

túli része ott leghasonlóbb a székely szerkezetéhez, ahol a *rőt* > *rëjt* ökörnek legközelebbi mását imént kimutattuk; vagyis: ahol ez a kis részlet legjobban megegyezik, ott az egésznek egyezése is a legnagyobb. Ez a terület pedig Zala megyének az a kis része, mely Zala-Egerszegtől északra és nyugatra a fönt elsorolt négy falut foglalja magában és Vas megyéből a szintén idézett három lelőhely, ahol *riét*, *rét*, *rëtt* ökröt mondanak.

Sígy az ökrös alakok nyomán meg volna adva nemcsak a szöveg, melyben a hagyomány mindenestre sok száz évvel ezelőtt nyugatról keletre átköltözött, hanem a földrajzi pont is, ahonnan ez a kivándorlás történt. A nagy ökör jó kalauznak bizonyult.

Ha már most az eddigiek alapján meg akarjuk oldani a nagy állatokról regölő versek helyreállításának kérdését, nem sok tennivalónk van hátra. Mindazt a keveset, amit Dunántúlról e versekbe tartozónak bizonyítottunk, a maga helyén beszerkesztjük a székely alapszövegbe s végrehajtottunk rajta minden javítást, minden eltérést, ami a közösség fokának fejtegetéseink szerint megfelel s ennél fogva a székely szerkezetéhez képest mint még régibb olvasat jut érvényre. Az ekként helyreállított ósalak — mai ejtésünk szerint — így szól:

*Rejtekem régi törvény,
Haj regül rejtem!
A hídasban hízott sertés,
Hátán által hatvan kolbász,
Annak fele regösöké;
Hátán hosszan száz szalonna,
Annak fele regösöké;
Farka bojtján két kupa ser,
Annak fele regösöké; [ökö
A pajtában egy (négy?) nagy
Hátán hosszan sült pecsenye,
Annak fele regösöké;
Szarva tele főtt pereccel,
Annak fele regösöké;
Füle tele font kaláccsal,*

*Annak fele regösöké;
Orra tele vargatüvel,
Az maradjon a gazdának;
Köldökében köből komló,
Az maradjon az asszonynak;
Fara tele magyaróval,
Az maradjon a fickónak;
Farka bojtján két kupa bor,
Annak fele regösöké;¹
Függ a rúdon véres májas,
Annak fele regösöké;
Az asztalon ordas béles,
Annak fele regösöké;
[Az asztalon két font kalács,
Annak fele regösöké.²]*

¹ A telekfalvi változat nyomán, ahol a pincében egy hordó bor van, nincs kizárva az a lehetőség, hogy az ősi szöveg említette a bort, még pedig akár a nagy disznó, akár a nagy ökör tartozékául: *Farka bojtján egy korsó bor v. egy kupa bor*. De erre biztos támasztékunk nincs.

² Meglehet, hogy az utóbbi két sor nem volt benn az alapszövegben, de kizárnunk sem lehet. Viszont nincs kizárva, hogy egész sorok végkép elkallódtak.

IV.

A regölésnek szinte legjelentősebb részét, amelyben szerintünk eredeti célja nyilvánul meg, az összeboronáló mondókát, utoljára hagytuk ama dunántúli változatok alapján, amelyek ezzel és a hozzá szorosan csatlakozó, az erszényt illető rendelkezéssel végződnek (Mikefa, Z.-Egerszeg, Nova vidéke stb.) és legföllebb még a jelmez leírását tartalmazó verseket veszik föl záradékul. Minthogy az utóbbiakat későbbi jövevénynek tartjuk, csakis az összeadó mondókával kell foglalkoznunk a helyreállítás szempontjából.

Mindazon székely regösénekváltozatok közt, melyeket eddig ismerünk, egyetlen szó sincs az ifjú párok összerögöléséről. Csak emléke van meg annak, hogy a regösök ilyen célzattal keresték föl a lányos házakat. (Vö. pl. a *bágyi* regnél a közlő megjegyzését.) Van azonban székelyföldi gyűjtéseimnek egyik, tárgyánál fogva itt különösen fontos részében, az ú. n. »eladó, kiházasztó vagy elvető énekek« sorában egy költemény, amely vegyüléskép megőrizte a dunántúli összerögölő mondóka első részének pontos és teljes székely mását. Ez a Kalotaszegről, nevezetesen Zentelkéről és B.-Hunyadról közölt menyasszony-búcsúztatónak (Ethnographia 11:121—122. l.) székelyföldi változata, melyet Udvarhely megyében Firtos-Váralján és a vele szomszédos Enlakán fődöztem föl 1900. telén. A kalotaszegi és nyilván teljesebb szövegnek itt már eladó énekké alakult eme változata így szól:

A) Firtos-Váralja:

Jer ki rózsám szöllőhőgyre,
Szöllőhőgyrő hőgytetőre,
Széggyünk szöllőt keszkenőnkbe,
Zörgő diót a zsebünkbe.
Tekintsünk le Váraljába,
Hírös, némés Váraljába,
Vári Mózses udvarába:
Holott látánk ész szép legént,
Ész szép legént s egy jó legént,
Kinek neve Mihály vala.

Aztán esmét a lőjánra: Jer ki rózsám stb. és utána:

Holott látánk ész szép lőjánt,
Éssz szép lőjánt s egy jó lőjánt,
Kinek neve Máris vala.

B) Enlaka:

Én kimenék szőlőhegyre,
 Szőlőhegyre, hegytetőre,
 Bétékinték Enlakára,
 Hírös, nēmös Enlakára,
Rofai Mózes udvarára:
 Ott megláték esz szép legént,
 Kinek neve Tamás úrfi.

Azután ismét a leányra: Én kimenék stb. és utána:

Fülöp Mózes udvarára;
 Ott megláték esz széplőjánt,
 Kinek neve Zsuzsa asszony.

(Vált. lásd: Kriza, Vadv. 427. és M. N. Gy. 2:248—9. Kiház. dalok a fonóban: »Hej te kis madár« és »Este vagyon a faluba« kezdetű dalok.)

Semmi kétség, hogy ennek a kiházasító dalnak a leányt és legényt említő soraiban a regös ének összeadó formulája csendül meg:

Itt is vagyon egy szíp legíny,
 Kinek nevē Pēsta;
 Amott is van egy szíp leány,
 Kinek nevē Naca. (Z.-Egerszeg vid.)

Vagy: Itt is tudunk ē' szíp lévőnt,
 Kinek nevē Tēlka,
 Ott is tudunk ē' szíp legiént,
 Kinek nevē Jancsi. (Z.-Szentgyörgy.)

Hogy a leányt említették-e előbb, mint az utóbbi példában vagy a legényt, mint az előbbiben és a székely megfelelésben van: biztosan el nem dönthetjük. Legyünk udvariasak és küldjük a leányt előre.

A betürím számbavételével s a versidomnak a székely szöveg szerint való következetes fenntartásával e sorok az alapszövegbe már most így fognak beilleszkedni:

Itt is látunk egy szép leányt,
Kinek neve [Molnár] Telka;
Ott is látánk egy szép legényt,
Kinek neve [Fülöp] Jancsi,
Rejtem régi törvény,
Haj regül rejtem!

Ez voltakép az összeregölés, amely által t. i. az egymásnak szánt fiatalokat a kiházásító dalok analógiája szerint bele-
szövik az énekbe, s ez az, amit a regös ének refrénje voltakép
kifejez. Aligha tévedünk, midőn a Dunán túl eme rész után még
következni szokott s az irodalmi ízlés szerint sokszor alantjáró
kívánságokat, melyek a legény szerelme vágyának betöltése mód-
jaira vonatkoznak, az alapszövegben jóval kisebb mértékre szo-
rítjuk, noha el kell ismernünk, hogy az alnépi költésnek minden
ily nyilvánulása különben igen régi lehet és a regös énektől,
ennek tárgyánál fogva, éppen nem idegen. Ámde ezt mind
újabb fejleménynek véljük, s annak tulajdonítjuk, hogy az eredetileg
kétséggkívül nagyon is komolynak tekintett, vallásos aktus
számba menő regölés a keresztyénség hatása alatt mindinkább
veszítvén szertartásos jellegéből, s ezzel járó komolyságából, a
humoros elem tolult benne előtérbe, s így az egykor talán csak
puszta megáldással járt mondókát lassankint az érzékiségre ható
tréfás részletekkel fűszerezték, illetőleg szerezték meg. Mind-
amellett már a székely-dunántúli közösség korában föl kell ten-
nünk ezen irányzatnak első kezdeteit, mert székelyföldi gyűjte-
ményemnek egy másik kiházásító dala, melyben ugyanily hang
szólal meg, feltűnően emlékeztet az összeregölő mondóka dunán-
túli szerkezetének illetén toldalékaira. Ez a dal, amely Korond-
ról (Udvarhely m.) való, illetőleg idevágó befejezése így hangzik:

Höngörögnek, böngörögnek
Mint két arany alma,
Surolódnak, reszelődnek
Mint két veres malac.
Adjon isten lassú essőt estére,
Mossa össze ezt a kettőt röggére.

Ennek első soraival analóg egyrészt a dunántúli regös
énekekben a fiatalokra vonatkoztatott és rendszerint óhajtó alakba
öntött gyakori kifejezés, amelynek példái:

Összesöndöröggyenek,
Összepöndöröggyenek; (Pacsa, Zala m.)

Összecsöndörödjenek, összepöndörödjenek;
(Rempe-Hollós, Vas m.)

Sindirgesse, söndörgesse,
Pindirgesse, pöndörgesse.
(Csonka-Hegyhát, Zala m.)

Másrészt az ezután következni szokott magyarázat, mely az összesöndörödés vagy söndörgetés módját adja elé:

Mind a cica farka,
Még annál is jobban,
Mind az ökör szarva; (Pacsa.)

Mint a kis nyul farka stb. (R.-Hollós.)

Mind a kis nyul farkát stb. (Cs.-Hegyhát.)

Harmadszor pedig a szentiváni énekből már ismert áldás szavait egybe kell vetnünk a Sándorházáról közölt változatnak idevágó részével:

Mint a kis nyul farka
Bele pöndörödjék,
Bele söndörödjék,
Mint a cica farka,
Még annál is jobban.
Adjon isten lassú esőt,
Mossa össze mind a kettőt.

(Reg. Én. 162. 1.)

Végre ugyanitt figyelembe fogjuk venni a szentiv. énekből valónak bizonyított somogyi játékdalból eme sorokat:

Adjon isten lassú essőt,
Mossa össze mind a kettőt,
Mind az arany vesszőt.

(M. N. Gy. 4:259.)

Úgy látszik ezekből, hogy itt két tárgy és két ige volt eredetileg egymással szembeállítva. *Höngörög* (a m. hengereg) és ikerszava nyilván az almára vonatkozott, melyről a korondi eladóének beszél; *söndörög-pöndörög* pedig változataival, illetőleg különféle megfeleléseivel együtt, melyek értelmét még inkább megvilágítják (pl. *sodorodik, pödörödik*. Surány, Vas m.) az arany vessző igéje volt, melyet a somogyi játékdal említ. Höngörögni t. i. az almaféle gömbölyű holmi höngörög; ellenben söndörödni (sodorodni), pöndörödni (pödörödni) a vessző vagy ilyes hajlékony tárgy szokott.

Az *adjon isten lassú essőt* áldás eredetileg a Szentiv. Én. tartozéka volt ugyan, de itt is párokról lévén szó, mint ott, épúgy benyomulhatott már régebben a regös énekbe, amint ennek egyes részei benyomultak a népi költés rokon területeire, pl. a kiházásító dalokba. Kétségtelen bizonyosság ez iránt az idézett firtosváraljai és enlakai dal. Ezen a nyomon revindikáljuk a korondi eladóénekben foglalt analóg helyeket az alapszöveg számára s vonjuk ide a somogyi játékdalnak az arany vesszőről szóló szép sorát is.

Levonva már most fejtegetéseink gyakorlati eredményét a helyreállítás szempontjából, a székely-dunántúli közösség korának megfelelő alapszöveget a regös ének befejezésére, az összereregülő mondókára nézve — mai ejtésünk szerint — következőleg állapíthatjuk meg:

*Itt is látunk egy szép leányt,
Kinek neve [Molnár] Telka;
Ott is látánk egy szép legényt,
Kinek neve [Fülöp] Jancsi.*

Rejtekem régi törvény,

Haj regül rejtem!

Adjon isten lassú essőt,

Mossa össze mind a kettőt,

Höngörgesse-böngörgesse

Mint két arany almát,

Söndörgesse-pöndörgesse

Mint két arany vesszőt.

Rejtekem régi törvény,

Haj regül rejtem!

Ehhez szorosan csatlakozik az erszényre vonatkozó, már rekonstruált rendelkezés:

Fogason függ csatos erszény,

Tele vagyon aprópénzzel,

Annak fele a gazdáié,

Fele szegény regösöké.

Rejtekem régi törvény,

Haj regül rejtem!

S ezzel befejeztük feladatunk legfőbb részét. Legjobb igyekezettel s a rendelkezésünkre álló anyagnak lelkiismeretes fölhasználásával sikerült íme elérnünk, hogy az ősi multból apró cserepekben reánk maradt regös ének ismét összefüggő egész-ként áll előttünk. Népköltésünknek egyik legbecsesebb, legfontosabb emlékét állítottuk így helyre a folklóre segítségével. Okfejtésünk helyenkint talán kelleténél bővebbre terjedt. Szolgáljon igazolásul az a jámbor szándékunk, hogy tőlünk telhetőleg példát kívántunk adni magának a folklorisztikai gondolkodásnak útjára-módjára, s azt hisszük, ez Sebestyén könyve után sem volt fölösleges.

V.

Szólnunk kell még ama tárgyakról, melyeket kívül hagyunk a helyreállítás keretén.

Ilyen mindenekfölött a búcsui ú. n. regös misztérium java-része (III—V), amely egy pár sor kivételével, melyek a regös énekből valóknak bizonyultak, már tartalmukkal világosan elárulják, hogy idegen területről, nevezetesen a Krisztus születését ünneplő, egészen újkori keresztyén költés tárából valók. Egyéb-ként pedig annyira hemzsegnak a feltűnő nyelvhibáktól, hogy aligha egyebek gyarló fordításoknál valamely más nyelvű költésnek ma már, vagy ma még ismeretlen rokon hagyományából. Nézzünk pl. egyet:

A zsidai várban, a jó házban,
Kisded gyermek, mi urunk, Jézus!

Ez nem a magyar népköltés eredeti hangja. Vagy pl. micsoda nyelvi szörnyűségek ezek:

Még az is úgy volna Szent Péter apostol.

Jó kemény jó, az kemény allát
Az Ur Jézus nyugossza!

Hasonlókép *tollbársos* oly szó, melyet a népnyelv aligha ismert valaha. Nem lehetetlen, hogy *alabástrom* helyett van. *Főrendes* magyarsága szintén gyanus.

A befejező rész is, melyből a *hadd legédegebben* refrént helyre-állítottuk, csupa zűrzavar. Egyezik vele részben a szomszédos dozmati és távolabb a vámoscsaládi változat. Mindenik azzal üt el hagyományunk rendes szövegétől, hogy a csodaszarvasnak egészen más, még pedig szakasztott olyan szerepet ad, minőt a bolgár kolindákban találunk. Ezt a szerkezetet éppen azért idegen eredetűnek, nevezetesen valamely hazai közvetítéssel a délszláv folklóre köréből származottnak tartjuk. A közvetítő talán a románság lehetett. Ugyanis a dozmati változatban *árdeli* holdvilágról van szó. Ezt Sebestyén (R. É. 48. l.) **árgyéli*-nek vagy az oláh *Ardel* 'Erdély' alakból eredettnak sejtí. Az előbbi föltevés merőben alaptalan, mert népünk nem él a latinos végű személyneveknek ilyes rövidített alakjaival, s Árgyélus helyett nem mond Árgyelt. Így csak az irodalom járt el, az is megkímélte e népszerű mese-hősünk nevét. A másik föltevés ellen az szól, hogy a holdvilág nem lehet sem 'erdélyi', sem bármely más országrészből való. Mindamellettt éppen ez az oláhos hangzású szó fog világot vetni

a közvetítés útjára. Ugyanis a latin *ardeo* rokonsága körében föltételezek valami oláh ,tündöklő, fényes' jelentésű szót, amely ennek az *árdeli*-nek mintájául szolgálhatott. Ilyenféle jelző u. i. igen szépen illik a holdvilágra, s a szónak idegen volta elég ok lehetett, hogy végét — esetleg a magy. *deli* szóra támaszkodva — az eredetitől egészen eltérően alakítsák.

Hogy az a románság, ahonnan ily átvétel történetére gondolok, Dunántúl lett volna, nem igen valószínű, bár biztos nyomok vannak arra, hogy a dunántúli regőlő vidékek szomszédságában némi románság régebben is lakhatott, amint még ma is kimutatható. (L. Balogh Pál: A népfajok Magyarországon 278—9. l.) Más irányban támasztékunk kínálkozik magából a regös énekből annak föltevésére, hogy ezt a bolgáros szerkezetet az értelmetlen *árdeli* holdvilággal együtt székelyek hozták a Dunántúlra. Van t. i. a regös ének járulécai közt egy tréfás vers, amelyet röviden így nevezhetünk: Mit visz neki? Ez valamely lakodalmi költesből vagy az eladó énekek közül szakadhatott ide, mert hasonlókkal a lakodalmi kurjantós versekben és az eladó énekekben találkozunk; nevezetesen elmondja ez, hogy a leány visz a legénynek: ágyi ruhát, ágyi párnát stb., a legény pedig a leánynak: hippet-huppot, csákányfokost stb. Egyik változat szerint (R. É. 223. l.) a legény: viszi csiki csákánybotját. Ez a csiki csákánybot azt a sejtelmet engedi kockáztatnunk, hogy erdélyi székelyek hozták át Dunántúlra, s ugyanezen az úton kerülhetett oda Erdélyből, mintegy kölcsönkép a dunántúli regös ének átvételeért, az egész említett bolgáros szerkezet, amelynek forrását eszerint az erdélyi románság hagyománykincsében kell keresnünk. Székelyek hallhatták ezt a szerkezetet oláhoktól, belevegyítették a magyar szerkezetbe s átvitték Dunántúlra, mint számos egyéb példáját a folklóre-beli közösségnek a Székelyföld és a Dunántúl között. Eme közösségi viszonylatoknak az egész székely kérdés szempontjából való értékelése a magyar népköltésbúvárlatnak egyik legközelebbi s legfontosabb föladata lesz, amellyel külön kívánok majd érdeme szerint foglalkozni. Itt csak annyit említek, hogy az őshagyományban mutatkozó egyezések nagyobbbrészt nem a székelyeknek Dunántúlról való származása mellett, hanem az ellen tanuskodnak. Részleges és időleges székely településekről a Dunántúlra és utánuk ismét az erdélyi részekbe való visszaköltözésről tesznek kétségbevonhatatlanul bizonyosságot. Mindezt bőséges adatokkal igazolhatjuk.

A tárgyalt bolgáros szerkezetben legfeltűnőbb mozzanat történeti szempontból Szent István királynak emlegetése. Látszólag biztos tanuságtétel a regös ének közekkorúságára. Sebestyén roppant nyomatékka ki is emeli és művének mind a két kötetében túlonú is foglalkozik vele.

Szerintem őshagyományunk régiségét ez a mozzanat nem alkalmas megerősíteni. De nincs is rá szükség. Az sokkal nyomósabb okokkal van támogatva, mint a szent királyunk eredetileg ide nem való szerepeltetése.

Ha ugyanis megtekintjük a változatokat, küül, hogy itt merőben új átköltésről van szó. Elég a salfai (Vas m.) változatra utalnunk, amely elég világosan beszél:

Ne siess, ne siess
Szent István mártír
A mi halálunkra.

Nyilván ellentmondó tanuságtételek továbbá:

Ne fuss, ne fuss, Szent János,
Mi sem vagyunk ördögök,
Hanem a te szolgálíd. (Garabonc.)

Ne bujj, gazda, ne bujj!
Mink is vagyunk, mink is Szent István szolgálí.
Szálljon erre házra Szent János áldása. (Vásáros-Dombó.)

Nem vagyunk mi rablók,
Szent Istvánt szolgáljuk.

Figyelembe véve azt a körülményt, hogy a regösök házról házra, sőt faluról falura jártak ijesztő jelmezükben és sok helyt, ahol először állítottak be, álarcos rablóknak nézhették őket egy pillanatra: igen érthető a megszólítás, hogy: ne bujj, gazda, ne bujj. Éppen oly könnyű megértenünk a másik id. olvasatot: ne fuss, ne fuss, Szent János; mert hiszen János napján szoktak egyes helyeken regölui, a gazda is Szent János volt, s a regölésből János-napi köszöntés levén, a „gazda” helyett nevének beiktatása természetes. Erős a gyanum, hogy a *ne siess, ne siess, Szent István király* olvasat ennek az előbbinek egyenes folytatása, tehát nem régiség; erre vall a garabonci változat »ne siess, ne siess, Szent István mártír« szövege.

Ugyanis amint János napján, úgy István napon is divatja volt a regölésnek. Ez az Istvánnap azonban nem augusztusba

esik, amikor tudvalevőleg a szent királynak nevenapja van, hanem karácsonra, s a regösök természetesen ezt az Istvánt értették és értik. »Szent Istvánt szolgáljuk« azt teszi: Szent István napját ünnepeljük, neki teszünk tiszteletet. Ugyanily értelme van az evvel egybevágó másik olvasatnak: »mink is vagyunk, mink is Szent István szolgálói«.

Nem szabad ebből olyasmit kiolvasni, hogy a regösök magukat Szent István király szolgálóinak vallják. Akkor is legfőllebb »István királyt« mondanának, mert hiszen a szentté avatás későbbi dolog. Ha lett volna is közük népi regőseinknek a szent királyhoz még az ő életében, akkor is aligha el nem feledték volna, mire a szent jelző megillette őt.

Továbbá föl lehet-e tenni, hogy István király nevét, ha eredetileg ott lett volna, oly kevésbé népszerű szenté, mint István protomártir, kiszoríthassa helyéből? Szent István tiszteletének folytonossága sohasem szakadt meg az egyházban. Az *Oh dicsőséges szent jobbkéz*-től kezdve napjainkig számtalan himnusz és ének tartotta ébren e név kultuszát. Újabban országos ünneppé lett augusztus 20-ika, annak jeléül, hogy e tisztelet mennyire általános. Elképzelhető-e, hogy a szürke István protomártir lépjen a nagy király fényes alakja helyébe? Merő képtelenség. Az ellenkező annál könnyebb.

Felfogásom tehát erről a dologról az, hogy István mártir vagy egyszerűen Szent István eredeti az illető olvasatokban; István király vagy Szent István király pedig újabb, alighanem egészen újkori behelyettesítés.

Teljes összhang van e részben a regös éneket helyenkint bevezető szövegek és magának az idézett változatok eme helyének szövege között. Pl. a nagymizdói (Vas m.) változatban: Hála isten, megérhettük eszt a mai szent napot, úgymint Szent István vértanú napját. És hogy miért jöttek, legvilágosabban szól a mihályfai változat: Eljöttünk Szent Istvánt szolgálni. Vagyis: Szent István tiszteletére. Kétségtelenül újabb és a fenti módon a szent király növekedő népszerűségének hatása alatt keletkezett mindaz a többi megfelelés, ahol *szolgálni* helyett *szolgálói* van, pl.

Eljöttünk, eljöttünk, Szent István szolgálói,
Régi szokás szerint akarjuk tartani.

És: Ezek Szent István régi szolgálói. (Kis-Görbő, Zala m.) Nyilván

újabb, a nagy királyhoz való vonatkozással célzatosan kérkedő szerkezet. A regösök Szent István királynak a jelentéktelen István mártirénál sokkal előbbkelő szekerébe kapaszkodtak bele, hogy saját fogyatkozó népszerűségüket emeljék. Másfelől szegény voltakra utalnak. Mэгgyűttek szegény Szent István szolgái stb. Zala-Egerszeg vidéke; (Mэгgyűttek szegién Szent István szuogái stb. Z.-Szentgyörgy.) Ezt láttuk már az erszényről szóló versben: fele szegény regösöké. Az adománykéréssel együttjáró beszéd módja ez, amelyből ismét csak erőszakosan lehet kiolvasni holmi üldözöttségnek, a 'hét gyáktól' való származásnak bármily halvány emlékét.

De igenis van itt üldözésről szó, csak hogy nem a regösök, hanem a csodaszarvas üldözéséről. Csak állítsuk egymás mellé a dozmati és a salfai megfeleléseket.

Dozmat:

Salfa:

Ne siess, ne siess uram, Szent István király,
A z én halálomra.

Ne siess, ne siess,
Szent István mártir
A mi halálunkra.

Én sem vagyok vadlövő vadad,
Hanem én is vagyok az atya istentől
Hozzád követ.

Semmi kétség, hogy a kíméletet kérő szavak a csodaszarvas szavai, s az ő szájából kerültek a regösökébe, mintha az ő üldözésükről volna szó. A csodaszarvas méltán mondja önmagáról, hogy nem közönséges vad, hanem mennyei követ. Így van a bolgár kolin-dákban is. Értelmes tehát a bevezetés, hogy ne siessen az ő halálára István mártir. Arról is beszélni lehetne, hogy a szent helyett más valaki volt eredetileg, akihez több okkal intézhették a kérést, mint a jámbor szenthez. Sőt talán király volt helyette, talán Szent László, akit a Nemzeti Krónika éppen a csodaszarvassal kapcsolatban említ. (Vö. R. É. 248. l.) De hogy Szent István nem volt, az bizonyos.

Én mindent összevetve, a csekély változati anyagból lehetőség szerint helyreállított bolgáros szerkezet szarvasénekének ezt a részét következőleg képzelem:

*Ne siess, ne siess
Szent István mártir (?)
Az én halálomra.
Én sem vagyok
Vadlövő vadad,*

*Hanem vagyok
Az atya istentől
Hozzád követ.
Homlokomon vagyon
Fölkelő fényes nap,*

*Oldalomon vagyok
Ardeli (?) szép hold,
Jobb vesémen vannak
Az égi csillagok,*

*Bal vesémen vagyok
Két arany kereszt,
Szarvam hegyén vagyok
Százezer szövétnek stb.*

Innen kezdve a magyar szerkezet hatolt be. *Szövétnek* félreértése miatt lett az utolsó két sorból: szarvam hegyén vannak százezer sövények, s ez a többes szám idézte elő, hogy az ígét is többesbe tették és a ritmus kedviért jelen időbe: gyujtatlan gyuladnak, oltatlan alusznak; s ez torzult el a rémséges sorrá Dozmaton: gyulaszlagy, gyulaszlagy, holtatlan alusznak.

Így keveredett össze a kétféle szarvasének ezen a kis határszéli ponton, Búcsú és Dozmat népénél, ahol — mint láttuk — a regölés egyébként is a legmélyebbre ható változáson ment át, mely egész mivoltából kiforgatta.

Az István-napi alkalomra utaló szavak után a regösök rendszerint evvel a kérdéssel állnak elő: »*mongyuk-e vagy nyomgyuk?*« Maga a nép, mint személyes tapasztalatból meggyőződtem, de több ízben a vele ismerős gyűjtők is ezt úgy értelmezik, hogy *mondjuk-e*: a szót, vagy *nyomjuk-e*: a kilincset? A ‚mongyuk-nyomgyuk‘ szójátéknak e természetes magyarázatával nyugodtan beérhetjük. Nemcsak nyomós, de semilyen ok sincs arra, hogy az itteni *nyom* ígét a székely regös ének elején levő *bényomozók*-kal összefogjuk, mint S. teszi. (R. É. 57. 1.) Lehet ebben a hozzávetésben etimologiai igazság, de folklorisztikai igazság nincs benne. Nyomni és nyomozni értelmük szerint oly messze esnek egymástól, hogy a kapcsolat köztük e téren merőben kizárt dolog.

Az ének záradékában szokott lenni, de előfordul az elején is (pl. Alsó- és Felső-Hahót, Nagy-Récse) a jelmez leírása. Erről a székely reg mitsem tud; azért mondtuk föntebb, hogy ezt a részt sem tekintjük ősinék. De más ok is szól föltevésünk mellett. A leírás nem komoly. Mindjárt első szavaival: *becsiszegünk-csoszogunk* tréfás hangot üt meg. A jelmez egyes részei: a bocskornak krumpisarka, répahéj szíja s a hozzá tartozókul említett kolomp és bot (Z.-Szent-György) triviális jellege arra vallanak, hogy nem az igazi, hanem egy költőileg, humorosan alakított jelmezzel van dolgunk. Már pedig föl nem tehető, hogy az őshagyomány eredeti szövege tréfát üzött volna a regös öltözék járulékaival. Ha megvolt a jelmez a regös ének eredeti-

jében, az csak komoly lehetett, s akkor más volt. Mindamellett ez sem valami nagyon új fejlemény. Nagy elterjedtségén kívül az is régiségére vall, hogy csaknem minden változat más-más részletekkel jár. Érdemes ezt kissé szemügyre vennünk. A jelmez — valamennyi változatnak számba vételével — a következő darabokból áll:

1. Süveg vagy kalap. Ez lehet: árpaszáka (-szálka), kéreg, tökcserép.

2. Köpönyeg vagy köntös: hajdina, hajdinaszuóma, hajdinakéve, hajdinapelve, hajdani; szifa (szil-), cserfa, fűzfa.

3. Nadrág: nyírfakéreg, cserfakéreg, cserfa, kukoricaszár, kukorica, hajdinaszár, hajdinaszál, zabszuóma, zab.

4. Bocskor: bükkfa, cserfakéreg, cserfa, nyírfakéreg, szífháj, szifa, hársfa, retek; a bocskor héja: répahéjj (háj), a talpa: hársfaháj, hársfa; a sarka: kurumpli.

5. Dob: hasadt fazék, két vén fazék, fán vasfazék, vasfazék.

6. Furulya: bodzafa.

Ezenkívül egy helyt a 2. alattinak dolmány: hársfakéreg és pruszlik: fűzfa, bükkfa felel meg; szintúgy csupán egy helyt említenek kolompot (pap t.) és botot (mester f.).

E sokféleségben vajmi nehéz a vezető fonalat megtalálni. Ha azonban abból indulunk ki, hogy az eredeti szöveg nagyjában betűrímes volt s a szembetűnő végrímes sorok (pl. a nemesdömölki: kukorica köpönyeg, mind a kettő jó meleg) mint egészen újak esznek, akkor oly szöveget kapunk, amely talán helyt áll mint a jelmez-leírás régibb szerkezete, melyből a többi elágazott. Eszerint a jelmezeiről szóló versek így szólanak:

Ha beeresztenek:
Bécsiszegünk-csoszogunk,
Egy hitvány fazék dobunk,
Bodzafa a furulyánk,
Hársfakéreg kalapunk,
Fűzfaháj köpönyegünk,

Hajdinaszár köntösünk,
Nyírfakéreg nadrágunk,
Bükkfakéreg bocskorunk,
Szífháj a szija,
Tökcserép a talpa,
Krumpli a sarka.

A második sorból lett a rempehollósi furcsa olvasat: bécsi szegény csoszogónk. Újabb példája annak, hogy az ütem szétválasztotta szótagokat félreértik: bécsi | szegünk | csoszo | gunk = bécsi szegény csoszogónk. A harmadik sorral még furább eset történt. Az ütem itt is elválasztván a szótagokat és hozzá-

járván a *hitvány* szónak *hitfán* ejtése, a sor néhol értelmetlennek tűnt föl:

Egy hit | *fán fa-* | *zék do* | bunk.

Ebből lett egyrészt: *Fán vas* | *fazék* } a dobunk.
 Másrészt: *Két vén* | *fazék* }

Meglehet azonban, hogy ez a sor eredetileg mind a két olvasatot egyesítette, vagyis ekként hangzott:

Hitvány vasfazék dobunk.

S ebből lett egyrészt *hitfán* ejtés miatt a *fán* *vasfazék* féle olvasat, másrészt *hitván* *vasfazék* ejtésből: *vén* *vasfazék*, melyhez ütempótlásul a vers elejére a *két* szót illesztették; de különben *hit-* és *két* a rokon hangzás miatt egymással is fölcserélődhetnek. Éppen a tárgyalt sor változatai csak kis számmal lévén (legalább S. csak egy-kettőt közöl), biztosat ez iránt nem mondhatunk.

Fölvetődhetik még az a kérdés: helyes-e a rekonstruált versalak? Nem ugyanaz az eset forog-e fenn, amelyet fönnebb is láttunk, hogy t. i. az eredeti 8-as sor rövidült meg egy-két szótaggal a Rejtekem régi törvény és Itt is tudunk egy leányt mintájára? Ezt méltán lehetne vitatni, mert a jelmez-leírások némely változataiban (pl. Felső- és Alsó-Hahót, Mikefa, Rád) az ősi sor csakugyan elékerül:

Nyírfakéreg a nadrágjuk.

Hajdinaszál a nadrágunk.

Ezenkívül az első soroknál szinte önként kínálkozik a teljesebb versalak föltevése:

Ha beeresztenek kendtek,

Becsiszegünk, becsoszogunk stb.

Ámde a 8-as sor, ha csak nem akarunk véteni a párhuzamosság főtörvénye ellen, mely egyforma mondatszerkezetű, szorosan egybevágó megfeleléseket követel, itt semmikép sem folytatható az egész szövegen át; s így ellenkezőleg azt a ritkább esetet kell itt megállapítanunk, hogy az eredeti 7-es sor bővült kivételesen egy szótaggal az idézett 8-as sorú példákban.

Bajosan dönthető el, hogy honnan eredt a regös ének elején néhol található kérdés: ki háza, ki háza? (Búcsú, Surány, Salfa). Erre a kérdésre csak egy helyen kapunk választ, Búcsúban. A kérdés meg a felelet itt így szól:

Ki háza ez? Jámboorejé,

Jámbor ember lakik benne.

A pleonasztikus *jámborejjé* alakhoz hasonlókat szintén Vas megyében, Velemben, magam is följegyeztem: *azejjé, ezejjé*. Itt is alkalmasint nemcsak a versalak tartotta fenn, hanem élő nyelvhasználat. Mivel a búcsúi változatban mingyárt az asztalnál ülő *gazda* következik, nem lehetetlen, hogy e két sor az ősi szöveg elején említett *jámbor gazdát*, különösen a házra vonatkozó kérdés pedig a jámbor gazda udvarának fölkeresését pótolja. Eszerint az ősi alapszöveg bevezető részének halvány emléke csendülne meg e sorokban, amint hogy a búcsúi változatnak a kérdést megelőző rejtélyes sorából: *Erre lötték fűdnek nyomát*, már Sebestyén is helyesen von le ily irányban következtetést. (R. É. 32. l.) Egyetlenegy új változat mindamellett többet mondana minden találgató okoskodásnál. Ilyennek hiányában sejtésünk éppen csak sejtés fog maradni, annál inkább, mert a **Ki háza** kérdésre igen élénken emlékeztet a Szentiváni Ének tűzugró mondókájával kapcsolatos házemeletetés is, úgyhogy esetleg a tárgyalt rész innenvaló újabb vegyülés, illetőleg hatás is lehet.

Egyhelyt a házat tudakoló kérdéstől külön áll (Búcsú), de vele közeli szomszédságban is szokott lenni (Surány, Salfa) az összeregölést bevezető egy másik kérdés:

Hajgassuk, hajgassuk,
De kinek hajgassuk?
[Sós Jancsinak] hajgassuk.

Nyilván ennek torz megfelelője a dozmati:

Hej már kit adjuk?
A Ferencnek adjuk.
Horvát Annát adjuk.

Sebestyén szerint ez a *hajgatás* arra vonatkozott, hogy a *haj* kezdetű refrénnel regölték össze a párokat. Vagyis *hajgat* olyan képzés volna mint *jajgat, óbégat, nógat, ugat, béget*. Aligha lesz egészen így. Világos t. i., hogy csak a leányt és a legényt hajgatják, holott a *haj* regül rejtem' refrén nem csupán ezekre vonatkozik, hanem általában mindenre, ami a regölés tárgya. Talán nem tévedünk, ha egy mozzanatra mutatunk rá, mint amely világot vethet a hajgatás mibenlétére. A dunántúli regös énekek némelyikében az összeregölt párok nevét egy külön regös kiáltja ki, a *vezér* v. *vezető*. Például Hegyfaluban (Vas m.):

De mégis mondanának
 Egy eladó legényt.
 Vajjon ki volna?
 Kinek neve volna (a vezér kiáltja):
 N. N. volna.

Egészen így Nemes-Ládonyban (Sopron m.):

Itten is mondanánk egy eladó lányt,
 Kinek neve volna (a vezető kikiáltja):
 Németh Anna volna stb.

Véleményem szerint a hajgatás az a funkció, melyet a vezér v. vezető végez, t. a párok megnevezése. Minthogy több párt is kellett hajgatni, sőt olykor egy háznál is megtörtént ez az eset: a gyakorító képző igen helyén van. De mi az a haj? A megnevezéssel legközelebb rokon a *hívás*, mert hiszen embert is, állatot is nevének szokták híni; vö. hogyan *hívják*, kinek *hiják*, pl. a játékdalban:

Mondd meg nekem nevedet,
 Hogyan hínak tégedet.

A két sor, nemde, ugyanazt teszi? Hát úgy vélem, hogy ez a *haj* ugyanaz, mint a *hí*, *hív* íge. A hangalakra nézve vö. ház -*haj* > *héj* > *hí*; *kajabál* > *kiabál*; *rajta* ~ *reá* ~ *rióla* (tájsz.) stb. Igaz, hogy a -*gat*, -*get* képző egytagú ígéknek rendszerint a teljes (magánhangzós végű) tövéhez járul: ad — adogat, ver — vereget, hív — hívogat. De van biztos kivétel is, pl. *hallgat*. Egyébiránt régebben *hajogat is lehetett. *Hajgat* tehát a. m. *hívogat*. Nyilván külön neve is volt a külön tisztségeknek, mert a regölő területen (így följegyzéseim szerint Boldogfán és Boncodföldön) a *Hajgató* családnév, mely nyilván erre a *haj* ~ *hí* ígére megy vissza, eléggé ismeretes. Ime tehát, megtaláltuk az őshagyomány egyik fontos tisztségének eddig ismeretlen nevét s benne egyúttal *hív*, *hí* ígének ősi alakját.

Mindamellettt az egész hajgató részt újabb költésnek kell tartanunk. Mindama változatok, melyekben előfordul, híjával vannak a voltaképi összereregölő versnek: itt is látunk egy szép leányt. Az elveszett mondóka helyére toldották be a tárgyalt újabb szerzeményt.

Úgy látszik, a regös é. bevezetésében apját, anyját költögető gyermek elmaradásáért kíván kártalanítani a gazda költögetése a regösök által. Igen elterjedt hozzáköltés. Változa-

tainak számba vételével a gazdaköltögető versnek ilyenén szerkezetét kapjuk meg:

Kelj föl, gazda, kelj föl,
Szállott isten házadra
Sokával, seregével,

Szárnyas angyalával,
Vetett asztalával,
Tele poharával.

Nyilván karácsonyi vagy általában ünnepi köszöntő, ennél fogva a regös énekekben jövevény. Az első sort érdekesen variálják némely helyt:

Gazda, gazda, gazdaság.

A másodikat óhajtó módban is kifejezik:

Szálljon isten (vagy i. sz.) házadra.

A harmadikat — bizonyára tréfás célzattal — néhol így olvassák:

Csókával, seregével.

A *seregély* szónak *serege* alakjából kitűnő szójáték pattan ki. De meglehet, hogy a *sokával* a. m. 'sokad magával' alakot félreértették s innen a serege is seregéllyé változott.

Ehhez a köszöntő vershez szorosan csatlakozik az ünnepi vacsorához hangulatot kelteni való asztali áldásféle, mely a változatok alapján megszerkesztve így hangzik:

Azt is megengedte
Az a nagy úr isten:
[Boldogfai] templom
Mi házunk lehessen,
Benne való oltár
Asztalunk lehessen,

Misemondó ruha
Abroszunk lehessen,
Bennevaló kehely
Poharunk lehessen,
Bennevaló ostya
Kenyerünk lehessen.

Vagyis: megengedte, hogy a szent vacsorát elkölthessük, meggyónhassunk. Most már leülhetünk az otthoni vacsorához, a régi jó karácsonyi menühöz. Tisztán keresztyén és itt merőben vegyülék jellegű elemnek tartván e csinos költeményt, természetesen nem fogadhatjuk el Munkácsi föltevését (Ethnographia II. 399. l.), melyben S. is osztozni látszik (R. É. 278.), hogy a második sorbeli 'az a nagy uristen' mintegy ellentétben a régi, pogány istennel, a keresztyének istenére, az új istenre céloz. Szó sincs róla! Némely változatok ugyan rövidebben mondják: a nagy uristen. De ez mitsem jelent. A mutató névmást egyszerűen azért teszik ki ott, ahol kiteszik, hogy a sorok ritmikai egysége annál teljesebb legyen. A világos rím is egészen újkori eredet bizonyága.

Legnagyobb fokú gyarapodáshoz jutott a regös ének ama jókívánságok által, melyek többnyire a most közlött asztali áldáshoz függednek, mint ennek természetes folytatói. Főntebb foglalkoztunk velük más vonatkozásban. Szövegük csekély eltéréssel ugyanaz, amelyet Pländer és Torkos közöl. Nem vélem, hogy eredetileg a r. é. szövegébe tartoztak volna. A székelly szerkezet — nem tekintve az utána következni szokott, részint prózai, részint verses, de általában tiszta keresztyén és új ízű toldalékokat — hírül sem ismeri. A regös ének nyári kiadása, a Szentiványi É. egy kukkot sem tud belőlük. Kétségtől más-honnan kerültek ide. Honnan? Kerülhettek több helyről s valószínű, hogy nem egy forrásból szívárogtak bele a regös énekbe. Két forrást könnyen meg tudunk jelölni. Egyik a pünkösdlő vers, ahonnan a jó kívánságok ama formuláját vették át, hogy a különböző életkorok mindenikéről megemlékezés történik. A vasmegyei pünkösdlő, mellyel a zalainak típusa összevág, öreg emberekről, öreg asszonyokról, ifjú leányokról és ifjú legényekről beszél s kíván nekik: csutora borocskát, kemence kalácsot, rózsakoszorúkat és szegfűbokrétaikat. A bevezetés Zalában ugyanaz, mint a r. é. éneké: Adjon az úristen. E formula szerint a r. é. szól a gazdáról, a gazdasszonyról, a fiáról és a leányáról, kinek-kinek kívánva a magáét. Maguknak a jó kívánságoknak tartalma sok egyezést mutat a lucázó mondókával. Ebben is, még pedig szakasztott a r. é.-kel egyezőleg, szó van a disznóról: annyi zsírja legyen, mint kútban a víz, akkora szalonnája legyen mint az ajtószárfa, olyan vastag hája mint egy csöbör stb. s ebben is szó van buzáról, rozsról, mint a r. é.-ben. A versidom szintén azonos. Hozzátehetjük, hogy a székelly szerkezet dallama helyett, amely Dunántúl legtöbbször hiányzik, itt éppen a pünkösdlő vers dallamával találkozunk. Bizonyos tehát, hogy eme különben is már igen elhanyagolt, pusztuló félben levő őshagyományoknak rokon része a r. é.-hez fűződött hozzá s benne folytatja most már önállótlan életét. Ez az összeolvadás, nem is nézve a versidombeli egyezést, annál könnyebben megtörténhetett, mert a regös ének, amely eredetileg a téli kiházásítás költészete volt, újév tájt kerülván sorra, az újévvel divatos szerencsekívánásoknak kész keretéül kínálkozott. Ha már a házasulandó leányok és legények összeregölése ott volt mint főfeladat, nem sok leleményességre volt szükség, hogy a hozzátartozóknak is regöljenek valamit. S amint látjuk, ez a keret

igen nyújtható volt: a gazdától a kisbéresig mindenki belefért. Ma már a r. é. életében ez a rész jóformán a központi szerv jelentőségére vergődött, az egész hagyománynak legéletrevalóbb, legfejlődőbb elemévé lett. Annyi ága-boga van, mint magának a csodafejű szarvasnak, és éppen azért külön beható tárgyalás kellene, hogy mindezeknek egymáshoz és hajdani alapszövegükhöz való viszonyát földerítsük. E feladattal most nem foglalkozhatunk, nagyon is messze vinne bennünket.

Szintűgy mellőzhetjük mindama többi járulékokat is, melyeknek itt idegen voltát már S. kellően kiemeli. Betlehemes játék, karácsonyi vers, legénybúcsúztató, köszöntő, tréfás versikék és mondókák a jó kedv élesztésére stb. vegyültek bele az őshagyomány szövegébe. Köztük nem egy igen figyelemreméltó, pl. a szentlászlói változat elején levő karácsonyi ének, költői szépségeivel. Mindezek a r. é. gyűjtőmedencéjébe folyt vagyis idegen anyagok ismét külön tanulmányt és külön közlést érdemelnének.

Összefoglalva eddigi fejtegetésünk főeredményeit, a r. é. alapszövegébe tartozókul a következőket bizonyítottuk: 1. a bebocsátást kérő mondóka, 2. a szarvasének, 3. a beköszöntő vers, 4. a nagy ökörről és nagy disznóról regölő rész, 5. az összeregölő mondóka (kiházásítás), 6. a jutalomkérő vers.

Megjegyezzük, hogy az 1. után esetleg a 3. következett, s eszerint a három nagy állat egymás mellett volt az eredeti szövegben. E lehetőségre csak rá kívántunk mutatni, de bizonyítani nem tudjuk. Egyáltalán a részek sorrendje iránt ma már a pusztá föltevessel vagyunk kénytelenek beérni. Talán egy még a S. gyűjtéseinél is behatóbb, minden községre kiterjedő felülvizsgálat új változatokkal jutalmazna, melyek aztán megállapításainkat egyik-másik részletre így a sorrendre nézve is módosítanák, ill. a kétségeket eloszlatnák. Magam is a székelységen kívül a Dunántúlnak nem egy helyén találtam regös éneket, ahonnan az eddig nem volt ismeretes (Alsó- és F.-Bagod, Egervár stb.). Tudtommal S. után még mások is gyűjtöttek, pl. Kárpáti Kelemen szombathelyi és Orbán Géza privigyei tanárok,¹ még pedig szép eredménnyel. Ha e gyűjtések vala-

¹ Az utóbbi írt is a tárgyról a privigyei gimnázium 1905/6. évi értesítőjében s ott említi saját gyűjtéseit. Egyik megjegyzése szerint a föltételeztük *rege róta* alak megvan a Dunántúl. Fontos adat; kár, hogy nem mondja meg: hol.

hogyan közzé lennének téve vagy használatuk lehetőségessé válnék: bizonyára nem egy pontban érdekes kiegészítéseket tehetnénk. Addig be kell érniünk az itteni eredményekkel.

Dicső dolog lenne, ha e nevezetes őshagyomány nyomainak további kutatását valamelyik tudóstársaságunk — a Nyelvtudományi vagy a Néprajzi — hathatósan fölkarolná!

VI.

Fejtegetéseinknek vége felé közeledünk. Még csak három kérdést akarunk röviden megérinteni. Az első illeti a regős ének korát. Mikorról való ez az őshagyomány a maga egészében?

A refrénről már kimondottuk ama véleményünket, hogy még a honfoglalás előtti kor termékének, tehát legrégibb költői emléküinknek tartjuk.

Az ének többi része nem egy időből való. Legrégibb a nagy ökör és nagy disznó verse. Ezeket a rím teljes hiánya, a betürím régies fejlettsége és a nyelv miatt (névelő még alig van) kétségkívül az Emlékezzünk régiekről előtti korra, körülbelül a 11—12. század közti időre tehetjük.

Igen régi az összeregölő mondóka is, de sokkal újabb hozzáköltés biztos nyomaival, melyek az áldó formula rímes soraiban mutatkoznak. Aligha tévedünk, ha ezt a részt az áldással együtt abba az időpontba helyezzük, mikor a dunántúli-székely közösség bomlása még nem történt ugyan meg, de már nem messze volt. Nem történhetett meg, mert akkor a székely hagyomány semmi egyezést vele nem mutatna, holott ily egyezés megvoltát bebizonyítottuk. Nem lehetett nagyon messze, mert a végrím már előtérbe nyomult s ez már jó régen történt, hiszen az Emlékezzünk régiekről sorai közt a végrím már jelentkezik. Minthogy pedig Heltai már erősen kikel a székelyföldi regölés miatt, az ő korában ott a hagyomány kétségkívül virágkorát élte s nem szorítkozott egy-két falura, mint jelenleg, hanem legalább is Udvarhelyszék területén általános volt. Kis körre szorítkozó népszokás ellen nem lett volna helye az erélyes kifakadásnak. Eszerint a közösség megszakadását oly időpontra kell tennünk, amely megengedi, hogy a Dunántúlról átvitt hagyomány föltűnő elterjedése Heltai koráig biztosan bekövetkezhetett. Mivel a végrím még ebben a részben is csak izelítőül találkozik: az átvitel és ebből folyólag az összeregölő versek idejét aligha tehetjük a 14. századnál későbbre.

A beköszöntő vers meg a jutalomkérő mondóka ennél fiatalabb semmi esetre sem lehet, rímtelen voltánál fogva inkább régibbnek tekinthetjük.

A szarvasének ismét aligha régibb a szétválást közvetlenül megelőző időpontnál, mert dunántúli nagy elterjedése mellett a Székelyföldön másként több nyomát kellett volna föllelnünk. Nyilván még nagyon is új volt, mikor átvitték. Ismerete még aligha volt általános a székely regösöknél, azért merült csaknem végkép feledésbe. De későbbkori sem lehetett, mert a verselés itt is egészen régi módú, s mert az átvétel lehetősége másképp ki lett volna zárva.

Most még egynémely általános népköltéstani észleletről kívánok számot adni, melyek talán még jobban megvilágítják az ismertetett jelenségeket.

Volt alkalmunk a refrén tárgyalása során olyan példákat idézni, midőn egy helyen kétféle népköltési alak mutatkozik. Hogyan értsük e tűneményt? Egypár példa meg fogja magyarázni.

A kustánszegi refrént két alakban idéztük. Az egyik így szól:

a) Rűök ökör, riégi törvény,
Haj regüő rajta!

A másik:

b) Riégi ökör, riégi törvény,
Haj regüő rajta!

Be van bizonyítva (R. É. 192.), hogy *b)* az újabb olvasat. A különbség köztük az, hogy *b)*-ben már az ökörnek is ugyanaz a jelzője, mint a törvényé. A verssor első fele ilyenkép a másodikhoz hasonúlt. Ezt belső asszimilációnak nevezhetjük. A változatok keletkezésének igen gyakori oka ez az egymásra hatás, mely a szövegek szomszédos helyei közt állandóan fönnforog. Párját is idéztük a nagypáli refrénben:

a) Rét ökör, régi törvény,
Haj regő rejtő!

b) Haj regő régi törvény,
Haj regő rejtő!

Itt is világos, hogy *b)* *a)*-ból keletkezett az imént érintett törvény alapján. Csakhogy nem egyazon sornak két fele, hanem két párhuzamos sor közt történt a kiegyenlítődés: a vers máso-

dik sorának eleje benyomult az elsőbe és kiszorította onnan a vele egyenlő súlyú verskezdő szókat. E tüneménynek számtalan variációja lép elénk a regös ének alakulatai közt.

De nemcsak a belső asszimiláció működik közre a változatok keletkezésére. Teljesen ugyanoly hatást gyakorol az érintkező vagy szomszédos földrajzi terület is. Egy helyt kialakul valamely sajátosság, egy új vonás az illető szövegben. Az érintkező terület átveszi ezt az új vonást, de a régi alakot sem ejti el. Egymás mellett élnek és egymásra hatnak. Küzdenek egymással az elsőségért, míg az egyik behódol a másik előtt, vagy egymásba olvadnak, összekeverednek s egy harmadik alakot hoznak létre. Ezt a magam gyűjtéséből világítom meg egy példával. Andrásbidán (Zala m.) a refrén S. közlése szerint:

- a) Rétököm régi törvény,
Haj, regő rejtem:

Ugyanott én más három följegyzés szerint a refrénnek következő alakjait találtam:

- b) Rétökör r. t.,
Haj, regő rejtem!
c) Rejtökör r. t. stb.
d) Hejtökör r. t. stb.
e) Haj regő régi törvény, stb.

Vö. fent nagypáli b).

- f) Haj regő rejtem (ism.).
g) Ej regő rejtem (ism.).

Ezek közül b) megmagyarázódik azzal, hogy a szomszédos A.-Bagod, Boldogfa és N.-Páli ugyanezzel az olvasattal él; c) ugyanezen olvasat és a szintén érintkező göcsejies rejtököm (Söjtör) hatása által; d) pedig az utóbbinak és a szintén szomszédos felsőbagodi olvasatnak (*hétökör*) összehatásából. Ezek tehát külső asszimiláció eredményei, míg a többi három szintén belső asszimiláció folytán keletkezett. Az e)-nél tökéletesen ugyanaz ismétlődik, amit föntebb N.-Páli esetében láttunk: f)-nél és g)-nél pedig ez a belső hasonulás még tovább megy, t. i. az egész második sor lép az egész elsőnek helyébe s akkor maga is vagy megmarad (ismétlés), vagy elmarad (rövidülés).

Nem kevésbé változatos tünemények állnak elő a párhuzamosság törvényének hatása alatt. Ez voltakép a legfonto-

sabb, legfőbb versképző elem, s az előbbi törvény sem egyéb, mint ennek egyik fejezete. A párhuzamosság eredetileg nem tűrt kivételt. A versnek gerince volt az, s érvényét a r. é. régiebb részeiben ma is szemlélhetjük. De az irodalmi költésnek a népiességgel való érintkezése során mindinkább vesztett régi jelentőségéből. Hatása eredetileg oly erős, hogy a grammatikát alkalmaslag merőben sutba dobja. Láttuk a surány-salfai hajgató verset:

Hajgassuk, hajgassuk;
De kinek hajgassuk?
[Sós Jancsinak] hajgassuk.

Ennek — mint idéztük — Dozmaton a köv. olvasat felel meg:

Hej már kit adjuk?
A (Ferencnek) adjuk,
(Horvát Annát) adjuk.

Itt az első sor végén *adjuk* nyelvtani hiba. S miért van mégis így? Mert a párhuzamosság így teljesebb. Mind a három sor végső szava, ígéje, ugyanazon nyelvtani formát viseli: adjuk. Másként hiba lenne a párhuzamosság szempontjából. Ez pedig a versben erősebb, mint a nyelvtan.

A párhuzamosság szülte eredetileg a rímet is. Az összetartozó — párhuzamos — soroknak egyforma végződése volt a cél, s ezt szolgálja a végím. Újabb népköltésünk annyira hódol a rím követelményének, hogy a régi rímtelen sorokat egyremásra rímesekké alakítja át. E törekvés szintén gyakran szül grammatikai hibákat, pl. a Szarvasének végsorának változataiban:

Gyujtatlan gyuladjék,
Oltatlan alugyék.
Ezer mise mondaték,
Gyulatlan gyuladjék.

Merő képtelenségek is támadnak, pl. a refrénnel kapcsolatosan:

Haj, regő rajta!
Azt is megadhatja.
Haj, regő rejté!
Azt is megengedté.

A Szarvasénekben:

Gyulavég! Faluvég!

Nyilván e h.: gyuladjék, alugyék. De helyesen is alkot; pl. szintén a Szarvasének változatában:

Itten keletkezik őf fekető felhő,
Abbul esik az esső, az esső.

Vagy a jutalomkérő mondókában:

Szegen van egy zacskó,
Tele van százassó.

Szegen a nagy zacskó,
Benne a sok bankó.

Mivel ezek a jelenségek nem csupán a r. é.-re vonatkoznak, hanem általános érvényűek; az idevágó többi esetekkel együtt más alkalommal bővebben ki fogok térni reájuk.

Szintén csak röviden jelzem azokat a fontos tanulságokat, melyek a dallamra nézve is ritka pontossággal meghatározott r. é. változataiból levezethetők. Ezeket a következőkben foglalom össze:

1. A refrén ősi alakjában, melyet helyreállítottunk, a versidom más, mint a többi nyolcas sorokban.

2. Ezekben ismét más, mint az újabb népköltés közkeletű nyolcasaiban, melyek az ősi nyolcas egyenes leszármazói, de tőle mégis lényegesen különböznek.

3. A szarvasének versalakja két ősi hatosnak összetétele.

4. Az ősi hatos az ősi nyolcasból keletkezett.

5. A hetes sor is ugyanabból rövidült.

E főbb tételeket, amelyekhez mások is járulnak, mint szintén általános érvényűeket alkalmilag tüzetesen ki fogom fejteni. Legyen elég itt egyszerűen megemlítenem őket.

Végezetül némely eddigelé nem érintett nyelvi tanulságról pár szót.

A regös ének, minthogy voltakép egyetlen, bár részekre oszló költemény, természetesen valami gazdag nyelvkincset nem nyújt. Tájszólási tanulságokkal azonban elég bőven szolgál. Hiszen — csak a Dunántúlt nézve — hat vármegye határán végig mutatja jórészt ugyanazt a szöveget más-más ejtés szerint. Csak az a baj, hogy e följegyzések természetesen nem követik az illető dialektus vonalát, hanem a hagyomány terjedésének, illetőleg fennmaradásának útjelzőit. Az esetleg közbüleső tájszólási területek kimaradnak. Továbbá a kézirati szövegek idevágó tanulsaigaival sem rendelkezünk. De így is becses az, amit kapunk a közölt anyagból, kivált ahol S. maga volt a gyűjtő, mert mindent nagy gonddal jegyzett föl. Nemcsak az ének változataiban, hanem a kísérő magyarázatokban is számos szó és szólás van megörökítve, amit a nyelvész haszonra fog fordítani. A néprajzi

kutató pedig egész tárházát leli föl az érdekesnél érdekesebb tanulságoknak.

Mindent összevéve, elmondhatjuk, hogy a regös ének a legnagyobb érdekű és értékű őshagyományunk, és Sebestyén úttörő munkája tudományos irodalmunknak az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb — ha nem legnagyobb — nyeresége. Kiválóságát nem csupán az elért nagy siker, a hagyomány mivoltának új szempontokból való fényes megvilágítása, hanem főleg az szabja meg, hogy a tárgy roppant fontosságát fölismerte, azt fontosságához méltó odaadással és mintaszerű módszerrel újra fölkutatta, közkinccsé tette s ezzel a további tanulmánynak biztos alapot teremtett. E maradandó becsű forrásmunka bizonyára még számos önálló buvárlatra fog ösztönt adni. Méltó is, hogy ősi multunk legrégibb költői emlékét soha nem szűnő érdeklődés kísérje, s a haladó tudománynak új meg új szempontjai segítsék ezután is előre a még homályban maradt pontok földerítésének fontos föladatát s igazítsák meg a mi tévedéseinket. És méltó, hogy akadjanak lelkes utódok, akik hasonló buzgalommal, mint Sebestyén, a még mindig lappangó régiség lelőhelyeit fürkészik. Itt minden szó aranyat ér a nemzetiség oltárán. Engem is az a törekvés vezetett, hogy erre az oltárra letegyem áldozatom szerény adóját.
